

2

EN HISTORIE FOR FREMTIDEN

Jæren i et kultur- og planhistorisk perspektiv

PERSPEKTIV 2050

Scenarier for Jæren

PERSPEKTIV 2050

Innenfor rammen av prosjektet Perspektiv 2050 har det høsten 2018 vært gjennomført en scenarioprosess til støtte for revideringen av regionalplanen for Jæren. Prosjektet har munnet ut i tre scenarioer som utforsker utviklingen på Jæren mot 2050.

Prosjektet er iverksatt av regionalplanavdelingen i Rogaland fylkeskommune, med støtte fra Greater Stavanger, Grønn By og Næringsforeningen i Stavanger-regionen.

Prosjektet har vært ledet av Rodeo arkitekter, Dietz Foresight og Smith Wergeland kulturbyrå. Denne rapporten er en av fire, og er forfattet av Smith Wergeland kulturbyrå.

Dette dokumentet rommer en presentasjon av de viktigste regionale utviklingslinjene fra 1960-tallet og fremover, med særlig vekt på kulturhistoriske forhold og overordnede planer. Analysen bygger på arkivarbeid, litteratur- og dokumentstudier, samt innspill som har kommet gjennom tre workshops høsten 2018. Hensikten har vært å peke på historiske forhold som er relevante for fremtidig utvikling, eksempelvis gode ideer som kan videreføres eller feil som bør unngås.

Prosjektet har resultert i fire rapporter:

1. Oppsummering av scenarioprosess: dokumentasjon og resultater
2. En historie for fremtiden: Jæren i et kultur- og planhistorisk perspektiv
3. Statistiske horisonter: Visuelle analyser, statistikk og data
4. Syntese: Fra scenarioer til regionalplan

Kontaktpersoner: Jan Dietz, Anders Ese og Hilde Gunn Bjelde (RFK)

Bildematerialet i rapportene er forfatterens egne bilder fra scenarioverkstedene, bilder hentet fra Rogaland fylkeskommunes bildearkiv og bilder med bruksrettigheter.

Innhold

Innledning	4
Jærsk kultur og identitet	6
Regionalplanlegging på Jæren	18
Regionalplanen som format	30
Litteraturliste	33

Innledning

«Vi har bestemt oss til å se Jæren, denne merkelige landsdel, som omtales så ofte i bøker, aviser og foredrag.»¹

Sitatet ovenfor er hentet fra boka *Jæren. Med kart og bilder*, som kom ut på Cappelens forlag i 1933. Det vitner om at det ikke er første gang Jæren har blitt underlagt et eksternt, granskende blikk i skjæringspunktet mellom samfunnsutvikling, geografi og kulturell identitet. Vi har gått inn i dette prosjektet med noe av den samme nysgjerrigheten som L. Aas gav uttrykk for på 1930-tallet, minus det «merkelighets-perspektivet» som den gang ble lagt til grunn. Jæren fremstår ikke akkurat som en ukjent og eksotisk region i dagens Norge, slik det åpenbart gjorde for en Oslo-basert forfatter på 1930-tallet. Vår tilnærming kretser i hovedsak rundt store og velkjente tema som olje, jordbruk, jernbane og industri. Men vi har også gitt noe plass til det eksentriske, underkommuniserte og uvanlige, for å speile mangfoldet ved Jæren som region.

Når dette er sagt, vil en utredning av denne typen nødvendigvis måtte være avgrenset og kortfattet sammenlignet med den historien til omfattende territorium som Jæren. Dette er ikke en komplett kulturhistorisk guide til Jæren, men snarere en introduksjon til sentrale forhold som har påvirket regionen gjennom historien og som kommer til å være viktige i fremtiden. Studien har tre hoveddeler: **Jærsk kultur og identitet**, som fokuserer på språk, geografi og landskap og byggeskikk. **Tre nøkkeltéma fra planhistorien**, som er en oppsummering av de viktigste elementene i den jærske regionalplanhistorien. **Regionalplan som format**, som handler om virkeområdet og effekten av tidligere planer og hvilke forhåpninger man kan ha til *Regionalplan for Jæren mot 2050*.

Grunnlaget for studien er litteraturstudier (kulturhistorisk litteratur, arkitektur- og byplanhistorie) og dokumentstudier (regionalplaner og fylkesplaner). Disse kunnskapsbasene er svært omfattende, særlig litteraturdelen, og denne studien

¹ Aas, L. *Jæren. Med kart og bilder*. Oslo: Cappelens forlag, 1933, s. 2.

dekker naturligvis ikke alt som er sagt og skrevet om Jæren. Men utvalget favner bredt, og det er gjort dypdykk i materiale med særlig relevans for forhold knyttet til regionalplanlegging.

«Denne bok har da sin hovedopgave i at vække, gi næring til sansen for kultursammenhengen i det gamle og det nye. ...] Fremtiden tilhører dem som ogsaa verner om fortiden.»²

Dette skrev den norske arkeologen Anton Wilhelm Brøgger i 1914. En lignende ambisjon ligger til grunn her. Siktemålet har først og fremst vært å

identifisere og fremheve historisk kunnskap med relevans for fremtiden, både som er underlag for å forstå hvilke krefter og identiteter som har formet Jæren slik regionen fremstår og i dag og et springbrett mot scenariobygging. Derfor har studien blitt omformet underveis, på bakgrunn av de diskusjonene og innspillene som har kommet opp under de tre workshopene i Stavanger høsten 2018. Studien av kultur- og planhistoriske forhold har på denne måten gått fra å være jevnt fordelt over en rekke tema til å gradvis finne en spissing i tråd med de diskusjonene som dagens regionale aktører er opptatt av.

2 Brøgger, Anton Wilhelm. *By og Bygd i Stavanger* Amt. Stavanger: Dreyers Grafiske Anstalt, 1915, s. 7-8.

Jærsk kultur og identitet

Det har vært vanlig, helt fra Arne Garborgs skildringer på 1800-tallet, å bruke ulike sjatteringer av lys til å beskrive fenomenet Jæren. Dette understrekes i en masteroppgave av Jon Petter Nordbø, som analyserer hvilke kulturelle bilder som har blitt skapt av Jæren i *Stavanger Aftenblad* i henholdsvis 1920, 1950 og 1965. Nordbø setter opp en kontrast mellom Garborgs bilde av Jæren som «det mørke fastlandet» på 1890-tallet og den lokale dikteren Torvald Tu sitt bilde av Jæren som badet i sol under høy himmel på 1920-tallet. Det finnes også enda tidligere beskrivelser av Jæren hvor lys/mørke-tenkningen spiller sterkt inn, som i en reiseberetning fra 1810 signert løytnant P.P. Flors:

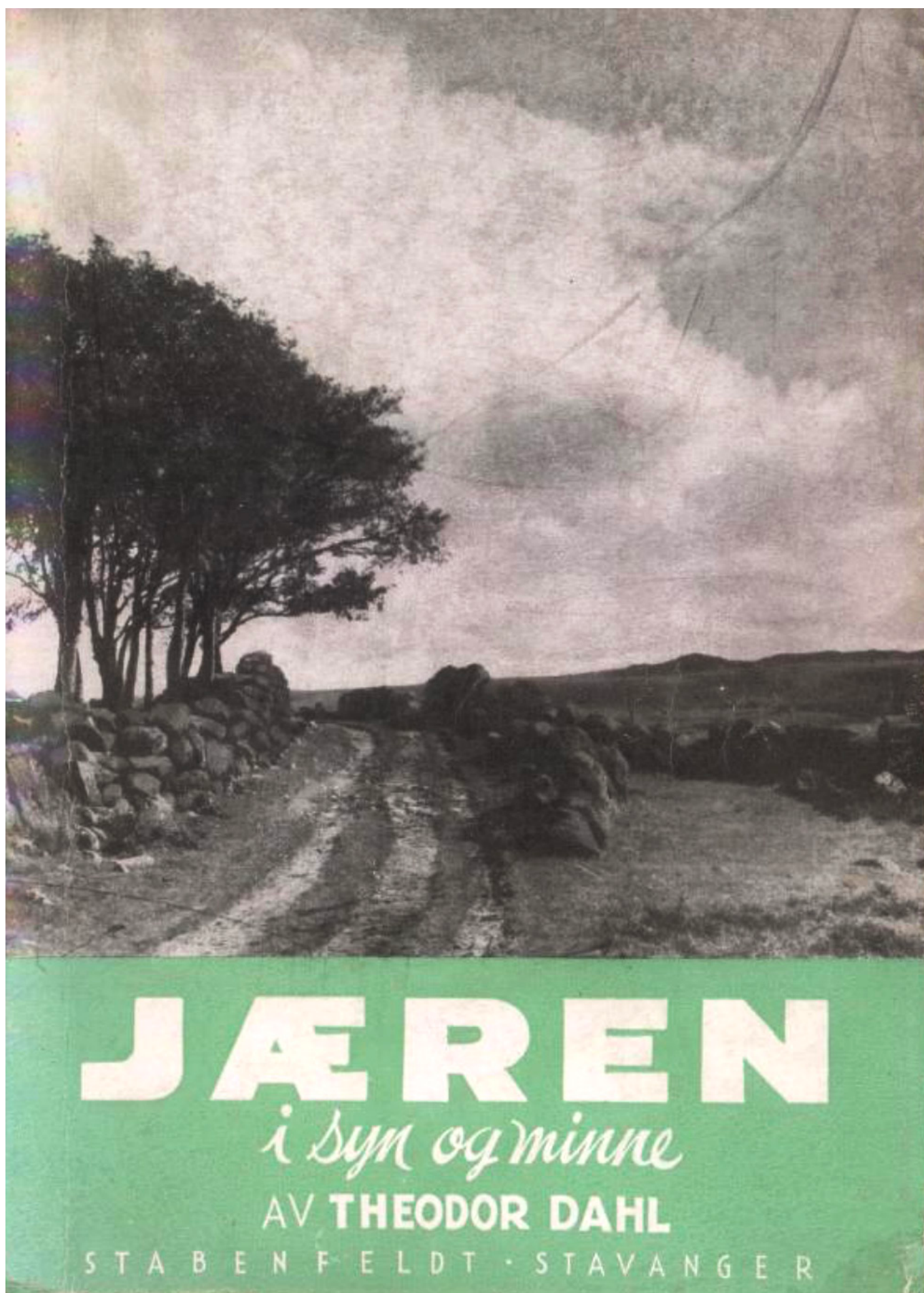
Jæderen, fordum Jadar, er en Del af de Gamles Rogaland. Hvor dunkelt og Skummelt er ikke dette Land, der udbreder sit sortbrune, med Kampestene opfylte Dække, i en Afstand, der taber sig for Synet, overalt bedækket med hine sorte Stabler af moradsig Jordbund, som en karrig Natur tvang Beboerne at Kaste op af Jordens Skjød forat erstatte Mangelen paa

*Brænde og ved Hjælp deraf værne sig imod et raat og stormfuldt Veirligs Ublidheder, kun afbrudt ved enkelte Gule pletter.*³

Hos løytnanten var det definitivt mest mørke, kun marginale forhåpninger om lys. Siden den gang har den kulturelle pendelen beveget seg mellom disse motpolene. Tungsinn, depresjon, religiøs konservatisme og knugende taushet, med et landskap av dystre myrhull, tette kratt og mørke regnskyer hos Garborg. Humor, glede, lettsinn og sødme, og et landskap av lys, åpenhet og farger i den lystige enden av skalaen, «eng-gult og korngyllent» hos Tu og Theodor Dahl.⁴

3 Gjengitt fra: Grude, M.A. *Jæderen 1814-1914: Bidrag til dens økonomiske og kommunale Udviklingshistorie. 1: Almene Fællesanliggender*. Sandnes: Invald Dahles forlag, 1914, s. 62-63.

4 Nordbø, Jon Petter. *Stavanger Aftenblad og Jæren: an analyse av hvilke «bilder» Stavanger Aftenblad tegner av Jæren på tre ulike tidspunkt: 1920, 1950 og 1965*. Stavanger: Masteroppgave i historiedidaktikk ved UiS, 2014, s. 1-2.

Forsiden til boka Jæren i syn og minne (1943) av Theodor Dahl

I nyere tid er lysforholdene innen jordbruket typiske: Svære mørke marker med spredte lyskilder, som vitner om liv i avstand og en arbeidshverdag med mye ensomhet. På den andre siden enorme drivhus som lyser opp nattetid, som vitner om produktivitet, fremgang og nettverk av næringer som fører folk sammen. Men om mørke/lys-kontrasten er noe som går igjen på hele Jæren, inkludert Ryfylke, er det også slik at de ulike områdene skiller seg fra hverandre, for eksempel når det gjelder tilgang på naturlig lys. Her er forskjellene store mellom det kystnære og det innlandsnære, mellom det flate og det kupert. Tilgangen på elektrisk lys skilte lenge mellom bygd og by. Lyset har også vært kontrasterende rent metaforisk sett i denne sammenhengen, mellom byene som noe opplyst og bygdene som faller i skyggen av moderne kunnskap. Dette er for øvrig et skille som blir stadig mindre på Jæren, i takt med esende byvekst og mindre forskjell i velstand. Dessuten har det alltid vært slik at konservatismen også har vært tilstede på Nord-Jæren, selv om bysamfunn som Sandnes og Stavanger har gått foran på noen områder.⁵ Lett oppsummert kan man muligens påstå at Jæren samlet sett har en kulturhistorie der konservatisme er blandet med innovasjonsånd, særlig knyttet til igangsetting av næringer og gründertenkning. Jæren har aldri vært Norges mest frilynte og progressive region, men det har alltid vært et område der nye ideer har kommet til overflaten og endringer har funnet sted, i alle fall når det har vært nødvendig. Som det uttrykkes i *Regionplan Jæren 1971*: «Det som må kunne sies å karakterisere jærbuen i dag, er at han driver sitt jordbruk like så vel som sin industri med stor arbeidsinnsats og etter moderne forretningsmessige og driftsmessige metoder.»⁶ Tradisjon og fornying i samspill – der ligger noe av kjernen ved Jæren.

5 Ref. Oljeantologien.

6 Regionplankontoret for Jæren. *Regionplan Jæren 1971*. Sandnes: Regionplankontoret for Jæren, 1972, s. 59.

Kulturgeografi

*Folk langt tilbake i tiden
ville kalt Jæren for Jare.
Rand, ytterkant,
men med oldnorsk betegnelse:
JAΦRR.⁷*

Det gir mening å snakke om Jæren som et helhetlig område, først og fremst fordi det danner selve hjertet av Rogalandsidentiteten, både geografisk, språklig og kulturelt. I den nordlige delen av fylket graviterer man mot Hordaland, og dermed Vestlandet, både i språk og landskapsforbindelser. Det samme kan sies i sør, der Egersund graviterer mot Sørlandet. Spørsmålet om hvor vidt Rogaland hører til Vestlandet eller Sørlandet tas for øvrig opp i *Regionplan Jæren 1971*, med følgende konklusjon:

Svaret er vel at det ikke hører til noen av delene. Både når det gjelder geografi, folkelynn og språk representerer Rogaland et overgangsområde mellom Vestlandet og Sørlandet. Ser vi imidlertid på relasjonene mellom Rogaland og landsdelene nordenfor og sønnenfor framtrer Rogaland som en forholdsvis klart definert selvstendig enhet uten særlig kontakt med disse landsdeler.⁸

Det er ingen tvil: Jæren er noe eget, selve tyngdepunktet som redder Rogaland fra kulturell og geografisk fragmentering.

Men Jæren er samtidig et oppdelt territorium, både topologisk, kulturelt og språklig. Fra den bredeste jærdialekten i sør til den peneste Stavanger-dialekten i nord er det temmelig stor forskjell, forsterket av sosiale konvensjoner. Det har nylig blitt fremmet kritikk mot dramaserien *Lykkeland* (NRK, 2018), fordi den fremstiller

7 Strømsted, Finn. *Jæren, grenseland*. Oslo: Aschehoug, 1982, s. 13.

8 Regionplankontoret for Jæren. *Regionplan Jæren 1971*. Sandnes: Regionplankontoret for Jæren, 1972, s. 60.

Skjævelandsbrua - et skille mellom rett og galt? Foto: Aadne Stangeland, 1962

den stavangerske overklassen med feil sosiolekt – mindre «sossete» en den faktiske virkeligheten anno 1970. Folk bryr seg om den jørske dialektaksen, fordi den bidrar til å trekke det tradisjonelle skillet mellom Nord-Jæren (Stavanger, Sandnes, Sola og Randaberg) og Sør-Jæren (Klepp, Time, Hå og Gjesdal). For noen er det kun sistnevnte som er det «egentlige» Jæren, men dette strides både de lærde og allmennheten om. Et humoristisk forsøk på å etablere en slik grense kommer fra bandet Silo & Saft, som i låten «Skjævelandsbrunå» (2002) lanserer ei historisk steinbru på kommunegrensa mellom Klepp og Sandnes som den definitive grenseovergangen. Uansett hva man måtte mene om dette er Skjævelandsbrua et viktig landemerke på Jæren. Den var ferdig i 1853 og var imponerende for sin tid: 100 meter lang, den første i Rogaland som ble bygd spesifikt for kjøretøy, det vil si hest og kjerre. Den er et tidlig eksempel på hvor viktig infrastruktur har vært for utviklingen av Jæren.

Den jørske geografien har heller ikke stått stille opp gjennom årene. Fem av kommunene (Rennesøy, Strand, Forsand, Finnøy og Kvitsøy) i planområdet for den kommende regionalplanen er i Ryfylke, som tradisjonelt sett ikke vært regnet som en del av Jæren, men infrastruktur fra nyere tid (underjordiske tunneler for bil) gjør at territoriet

har utvidet seg. Regionalplanen som format overskrider altså fikserte geografiske inndelinger.

Et annet aspekt som er viktig å ta med er den historiske forskjellen mellom by og land. Stavanger og Sandnes har lenge stått i en særklasse som byer, og den delen av Jæren kan stadig sies å ha andre planmessige utfordringer enn det som ligger sør. Selv om forskjellen er mindre i dag enn den var tidlig på 1970-tallet, da den første regionalplanen kom, er det stadig en viss kontrast mellom en voksende konurbasjon (sammensmeltet byområde) i nord kontra en spredt vekst i sør. Dette til tross for at flere tettsteder, deriblant Bryne, har fått bystatus, og koblingen til Stavanger/Sandnes har blitt sterkere. Nærmere 70% av befolkningen bor i den nordlige konurbasjonen Stavanger-Sandnes. Det sier sitt.

Dette handler både om historiske forhold – Stavanger og Sandnes vokste seg store tidligere enn de andre stedene – og måten regionen har blitt planlagt på. Spredningen av bosetninger i sør har på et vis blitt holdt i sjakk av jernbanen, som forankrer de fleste større bosetningene gjennom å gi dem transportmessig relasjon, men ulike former for nybyggeri har samtidig økt spredningen. Det klassiske eksempelet er Lyefjell i Time kommune,

Forsidebilde til Fylkesplan for Rogaland (1976)

et tettsted anlagt rundt 1980 i en fjellside ved Njåfjell. Formålet var å forhindre ytterlige tap av jordbruksareal i ytterkant av kommunesenteret Bryne. I dag teller Lye om lag 2280 innbyggere. Et annet eksempel på samme grep er Stokkalandsmarka i Hå kommune, et tettsted like ved et annet tettsted, Vigrestad. Stokkalandsmarka ble planlagt på 1980-tallet og utbyggingen begynte i slutten av tiåret. Det er fremdeles under utvikling, med nye tomter tilgjengelig.

Begge disse eksemplene kan forklares ut fra den jordvernpolitikken som ble fastsatt i *Fylkesplan for Rogaland* (1976), der arealsituasjonen for alle sentra og tettsteder i fylket er gjennomgått, med siktemål om å veie utbyggingspotensiale opp mot dyrket mark. I denne står det følgende å lese: «Bryne ligg i eit samanhengande godt jordbruksområde. Ei utbygging her kan ikkje gjennomførast utan å koma i konflikt med landbruket. [...] All utbygging ved

Vigrestad vil føra til konflikt med jordbruket.»⁹ Det dras tilsvarende konklusjoner for mange av stedene på Jæren.

I tillegg til den på kartet noenlunde horisontale linja som skiller Nord-Jæren fra Sør-Jæren har det historisk vært tre strukturer med ekstra stor betydning for inndelingen av Jæren, alle med retning nord/syd. De to naturlige, som alltid har vært der, er kysten i vest med de endeløse rekkene av sandstrender og ryggraden av fjell i øst som utgjør Høg-Jæren. Den linja er ikke en like tydelig horisontal på kartet som kysten, med den representerer uansett en viktig skillelinje. Når man kjører mot øst og begynner å kjenne stigningen, krysser man en territorial grense. Den siste strukturerende faktoren er menneskeskapt: Jernbanelinja, Jærbanen, som ble bevilget av Stortinget 3. juni 1874 og var ferdigbygget 1. mars 1878 – et rimelig imponerende tempo! Av alle

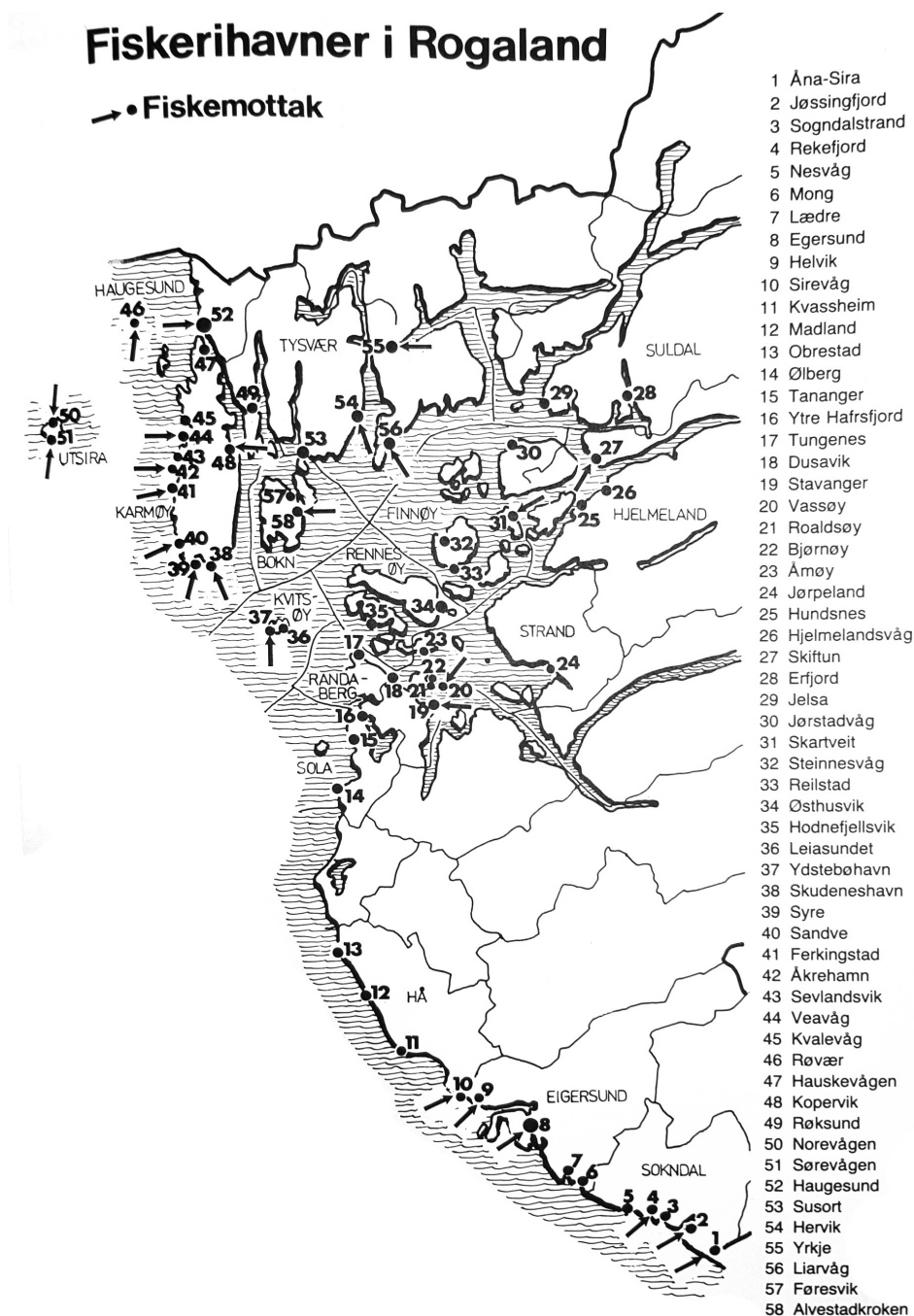
9 Rogaland fylkesting. *Fylkesplan for Rogaland*. Stavanger: Rogaland fylkesting, 1976, s. 240.

infrastrukturer på Jæren, er jernbanen den som har hatt mest å si for utviklingen av bosetninger.

På dette punktet kunne fort dagens Jæren sett helt annerledes dersom et stortingsvedtak fra 1923 om å prioritere utviklingen av indre jernbanelinje hadde blitt effektivt. Da ville hovedlinja inn over Jæren fra Klungland til Bjerkreim og videre til Vikeså og Ålgård. Gjesdal kommune ville dermed

vært et meget sentralt område. Men slik gikk det ikke: Vedtaket ble omgjort i 1937. Det var likevel en linje i drift mellom Ganddal og Ålgård (en tur som tok 20 minutter) fra 1924 og fremover. Denne ble nedlagt for persontransport i 1955, endelig nedlagt i 1988. Siden den gang har diskusjonen om gjenåpning blusset opp flere ganger,¹⁰ men det synes å forbli en utopisk drøm.

10 Gjertsen, Rune. *Gjenåpning av Ålgårdsbanen for persontrafikk*. Stavanger: Kandidatoppgave ved Rogaland distriktshøgskule, 1986.

Næring og natur

Jæren har hatt mange ben å stå på, ikke minst på grunn av energiproduksjon – både i form av olje og vannkraft – og maritim virksomhet. De sentrale vannkraftkommunene ligger imidlertid utenfor planområdet for *Jæren mot 2050*, og selv olje og maritim virksomhet stadig er helt essensielt, er det mange usikre faktorer til dette. Det samme gjelder andre viktige næringer, som jordbruk og jærsk industri. Disse har vært nært beslektet i nyere tid, ettersom mange av de store jærindustriene produserte landbruksmaskiner og andre komponenter til jordbruket. I senere tid har flere av disse omstilt seg til å levere teknologi, maskiner og byggeelementer til oljeindustrien. Men det er viktig å huske at jordbruket stadig står sterkt på Jæren. Rogaland er det viktigste jordbruksfylket i landet målt etter sysselsetting og produksjonskapasitet,¹¹ og spørsmålet om jordvern engasjerer stadig sterkt med tanke på strategiske valg i den regionale utviklingen på Jæren. Også her er bildet sammensatt: Noen områder, som flatlandet på det sentrale Jæren, er dominerende på ku, gris, fjørfe og tradisjonelle grønnsaker som potet og gulrot. Andre områder, som kuperte Gjesdal, er best på sau. På Ryfylkeøyene er det godt grunnlag for store avlinger samt drivhus.¹² Rennesøy og Finnøy er for eksempel konkurransedyktige på nasjonalt nivå innenfor tomatproduksjon.

Jordbruket har satt tydelige spor i den jærsk kulturgeografien. I tillegg til at flere av tettstedene har vokst frem som en konsekvens av jordbruksnæringer som kverning av korn, har også naturlandskapet endret karakter i takt med utviklingen i denne sektoren. Nettopp derfor er uttrykket «det jærsk kulturlandskapet» nært knyttet til jordbruk, med endring som en innbakt del av identiteten: Dyr som beiter, steiner som flyttes og stables, mark som dyrkes, vegetasjon som enten fjernes av hensyn til dyrking eller etableres av hensyn til vindskjerming, spor i landskap som følge av pløying og frakt – en salig blanding av biologiske og mekaniske faktorer, drevet frem av

arbeid og aktivitet, slik Jæren skildres av bandet Vind i Garhol i låten «Vind i garhol» fra albumet *Vind i Garhol*. Her er både folk, fe og redskaper aktive skapere av endring gjennom uunngåelige og møysommelige rutiner. Selv været synes å ha en egen vilje til endring, om det så er hjerteløs vind eller trøstefullt solskinn.

Det er interessant hvordan disse endringene har blitt en del av en sterk oppfatning om en kontinuerlig kulturell arv. Det jærsk kulturlandskapet kan slik sett summeres opp i to teoretiske motpoler innenfor feltet det akademiske kulturgeografi: En *praksis-basert* landskapsforståelse – med vekt på handlinger som fører til endring – i kollisjon med en *representasjonell* landskapsforståelse: et evigvarende ikonisk landskap som sikres og gjenfortelles gjennom tekst og bilde. Det utpreget handlingsdrevne

Obrestadbakken 1940 Foto: Hans Klingenberg Hansen

kulturlandskapet har også blitt en del av sistnevnte perspektiv, særlig ettersom det for tiden er på vikende front flere steder i regionen. Dyrket mark gror igjen, steingjerder blir byttet ut, organisert utplantning flyter utover. Dette er en uunngåelig konsekvens av endring i jordbrukssektoren, og det skaper en betydelig lengsel etter det landskapet som en gang var det moderne Jæren. Dette er helt klart nostalgisk og følelsesmessig betinget, men også et reelt varsko om utfordringer som dette fører med seg. Enten man er på den ene eller andre siden av denne diskusjonen, vil de synlige konsekvensene nødvendigvis måtte håndteres på et overordnet nivå i den videre planleggingen av Jæren.

11 Thomsen, Hanne (red.). *Rogaland*. Stavanger: Wigestrands, 2003, s. 80-87.

12 Thomsen, Hanne (red.). *Rogaland*. Stavanger: Wigestrands, 2003, s. 86-87.

Men Jæren er mer enn kulturlandskap knyttet til næring. Begrepet *jærlandskapet* dekker store deler av det totale territoriet fra Tungenes Fyr i nord (Randaberg kommune) til Ognå i sør (Hå kommune), inkludert en bue inntil Høg-Jæren. Det omfatter det klassiske flate jordsmonnet på Jæren, ideelt for jordbruk, og det kuperte terrenget i øst, velegnet som utmark for beiting. Ut fra et rent geologisk perspektiv er det flate landskapet helt unikt, ettersom det kun finnes ett landskap av akkurat denne typen i Norge, og det er den langstrakte morenen som ligger tykt oppå berggrunnen over hele Jæren. Den er dypere enn noe annet sted i Norge – derav de gode forholdene for dyrking – og minner mer om Jylland i Danmark enn andre norske regioner.¹³ De jærske strendene drar også assosiasjoner i retning Danmark.

Jæren kan organiseres etter fire overordnede landskapssoner basert på planteliv: 1. Kystseksjon, 2. Nordlig edelløv- og barskogsone, 3. Sørlig barskogsone, og 4. Fjellskoger i innlandet.¹⁴ Av disse er 1 og 3 svært dominerende innenfor planområdet. I Rogaland finnes det også en femte kategori, fjellbeite, men ingen av de inkluderte kommunene har dette. I tillegg til dette kommer en rekke underdelinger og nyanser, men grovt sett er denne inndelingen dekkende for naturforholdene på Jæren.

De fleste som har skrevet om jærlandskapet har fremhevet stigningen fra hav til hei som særlig karakteristisk. Innlandet er unektelig annerledes enn kyststripa. Jæren er flatlandet, men det er også Høg-Jæren. Gjesdal kommune har mer til felles med Bjerkreim, som grenser mot Ryfylkeheiene og Setesdal i nord, der heier blir til fjell. Det er helt klart flatlandet som dominerer i fremstillinger av Jæren. Bildesøk på Google gir nesten utelukkende respons i hav-segmentet: Strender, flatt jordbrukslandskap, jordbruk, surfing og så videre. Flatlandet har vært en kilde til utstrakt estetisering, sist sett i boka *Vårt Vakre Jæren* fra 2014.¹⁵

13 Thomsen, Hanne. «Håelva og jærlandskapet». Jaermuseet.no (https://www.jaermuseet.no/samlingar/wp-content/uploads/sites/16/2015/09/2004_012_Haelva_og_jaerlandskapet.PDF). Sist opplastet 17. august 2018.

14 Thomsen, Hanne (red.). *Rogaland*. Stavanger: Wigestrands, 2003, s. 30.

15 Jacobsen, Frank Robert. *Vårt Vakre Jæren*. Stavanger: Dreyer Bok, 2014.

Uansett estetisk posisjon: Det halvdystre, seige og karrige jærlandskapet som Garborg skildrer i eksempelvis *Fred* (1892), er på vikende front. Tidene har endret seg siden Garborgs dager, noe daværende regionplansjef Unnleiv Bergsgard la vekt på den han la fram sine regionalstrategiske tanker i *Byggekunst* nr. 5 1971:

*Garborgs karakteristikk av Jæren og jærbuen – om den noen gang har vært riktig – stemmer dårlig i dag. Garborgs arme, gråbrune lynghei tok til å forsvinne for femti-seksti år siden, da moderne jordbruksredskap og først og fremst kunstgjødsel ble tatt i bruk. I dag er Jæren nærmest en frodig hage.*¹⁶

Selv om denne beskrivelsen er nærmere 50 år gammel, treffer den temmelig presist med tanke på dagens landskap på Jæren. Det er fremdeles frodig og produktiv, preget av moderne innretninger, men har også en fot i historien. Et sted som mer enn noe annet symboliserer kontrasten mellom det moderniserte og det uberørte landskapet er Mossige sag – et sagbruk, typisk for den industrielle bruken av landskapet, som ligger midt inne i en vernet løvskog; et herlig paradoks av et anlegg. Tjensvollsmarkene er vernet fordi det inneholder artsrik gammel fattig edelløvskog, naturbeitemark, hagemark og fukteng. På andre siden av veien ligger Mossige naturreservat, «Ein av dei få eikeskogane på Jæren som er floristisk rik. Truleg den mest verneverdige skogen på Jæren»,¹⁷ som det heter det i verneplanen. Disse restene av gammel løvskog peker 5000 år tilbake i tid, da eikeblandingsskogen dominerte Jæren.¹⁸

16 Bergsgard, Unnleiv. «Regionplanlegging på Jæren – et lite stykke norsk planhistorie», i *Byggekunst*, nr. 5, 1971, s. 162.

17 Miljødirektoratet. «Verneområde VV00001404 Mossige naturvernreservat». Naturbase.no (<https://faktaark.naturbase.no/?id=VV00001404>). Sist opplastet 17. august 2018.

18 Thomsen, Hanne. «Håelva og jærlandskapet». Jaermuseet.no (https://www.jaermuseet.no/samlingar/wp-content/uploads/sites/16/2015/09/2004_012_Haelva_og_jaerlandskapet.PDF). Sist opplastet 17. august 2018.

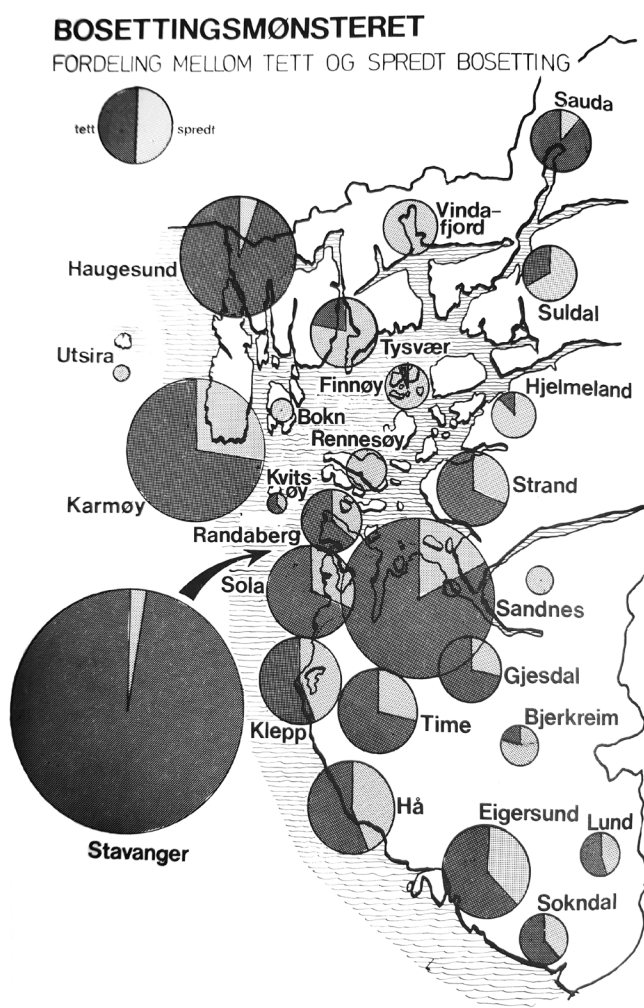
Bosetningsmønster

I likhet med landskapet har også regionens bosetningsmønster lang historikk. De første sporene etter bosetninger i Stavanger går tilbake til den første fasen etter istiden, det vil si om lag 10.000 år siden. Det er det eneste stedet på Jæren som har hatt vesentlige bosetninger sammenhengende fra den eldste delen av Rogalands-historien og frem til i dag, inkludert vikingtiden og middelalderen.

Basert på historiske utviklingstrekk kan de større bosetningene på Jæren deles i tre: Byer, stasjonsbyer/bygdebyer og tekstilsentrene.¹⁹ Tidligere var det kun Stavanger og Sandnes som

19 Regionplankontoret for Jæren. *Regionplan Jæren* 1971. Sandnes: Regionplankontoret for Jæren, 1972, s. 63.

hørte inn under den første, med bakgrunn i deres størrelse, betydelige handels- og serviceindustri og urbane industrier. Stasjonsbyene var selvsagt tettstedene som vokste frem langs jernbanen mot slutten av 1800-tallet. Flere av disse (se mer under) eksisterte som steder før jernbanen, men skjøt fart etter at den ble etablert. Bygdebyene var også kommunikasjonsmessig betinget, enten som sentraler for raffinering av råmateriale fra jordbruket (eks. møllevirksomhet) eller som viktige åsteder for redskapsindustri. Uansett utgangspunkt var dette steder man etterhvert måtte innom, og de utviklet seg derfor til større enklaver av boliger og arbeidsplasser. Tekstilsentrene var ganske enkelt Ålgård, Figgjo og Oltedal i Gjesdal kommune, som ble etablert som følge av tilgang på gode kraftkilder i denne østlige delen av Jæren. Senere ble vannkraft også en avgjørende ressurs, med åpningen av Oltedal kraftverk i 1909.

Bosetningsmønster illustrert i Fylkesplan for Rogaland 1983-87.

I dag må vi legge til (minst) en fjerde kategori, nemlig byer og tettsted på øyer, altså de større stedene i Ryfylke som inngår i planområdet: Vikevåg (Rennesøy), Jørpeland og Tau (Strand). Siden regionalplanen fra 1972 har to byer dessuten tatt spranget inn i by-kategorien, nemlig Bryne og Jørpeland. Oversikten blir som følger (tettsted med færre enn 1000 innbyggere er utelatt):

Byer (med bystatus):

Stavanger (ca. 130.000 innbyggere)
Sandnes (ca. 75.000 innbyggere)
Jørpeland (ca. 7.100 innbyggere)
Bryne (ca. 12.000 innbyggere)

Stasjonsbyer/bygdebyer:

Randaberg (ca. 8500 innbyggere)
Tananger (ca. 5.900 innbyggere)
Solakrossen (ca. 11.500 innbyggere)
Ganddal (ca. 7.300 innbyggere)
Klepp (ca. 9.000 innbyggere)
Kvernaland (ca. 7.300 innbyggere)
Pollestad/Orre (ca. 1.300 innbyggere)
Nærbø (ca. 7.200 innbyggere)
Varhaug (ca. 3.200 innbyggere)
Vigrestad (ca. 2.100 innbyggere)
Brusand/Ogna/Sirevåg (ca. 1.300 innbyggere)

Tekstilsentrene:

Figgjo (ca. 2200 innbyggere)

Ålgård (ca. 8900 innbyggere)

Oltedal (ca. 1000 innbyggere)

Tettsteder på øyer:

Vikevåg (Rennesøy) (ca. 1000 innbyggere)

Tau (ca. 3200 innbyggere)

Den jærsk byggeskikken

Den tidligere refererte boken *By og Bygd i Stavanger Amt* var et stortilt forsøk på å systematisere et utvalg av viktige kulturminner på Jæren, samt Ryfylke og Karmøy. Vårt utvalg er langt fra like imponerende i omfang sammenlignet med grunnarbeidet til Anton Wilhelm Brøgger, men det bygger på den samme intensjonen om å samle viktige tråder og peke på verdien av fortidens byggeskikk, slik at denne ikke blir borte i utviklingsoptimistisk fremtidsiver.

En av dem som var først ute med å skildre den jærsk byggeskikken var Eilert Sundt, som i 1862 gav ut boka *Om bygningsskikken på landet i Norge*. I denne er han først og fremst interessert i det man godt kan kalle en «vanlighets-estetikk» - kvaliteter i det jevne, det hverdagslige, det alminnelige byggeriet land og strand rundt. Sundt var særlig interessert i rimelige typehus for fattige familier, som svarte til hans generelle interesse for «almuens kår og sæder», som han selv uttrykte det. På Jæren fant han mye av det han er på utkikk etter, det vil si folkelige byggetradisjoner. Han ble særlig fascinert av «den jæderske stueform». Det er dette vi i dag kaller jærhus, en hustype i tre som var svært utbredt på Jæren frem til 1900. De var landskapstilpasset, dvs. lagt ned i terrenget og i forhold til vindretning for å skaffe ly. Rogaland fylkeskommune har utarbeidet en tiltaksplan for jærhus, basert på registrering av jærhus i kommunene Randaberg, Stavanger, Sola, Sandnes, Gjesdal, Klepp, Time og Hå. Denne viste at det står igjen om lag 110 jærhus fra før 1900. Disse er åpenbart viktige som ledd i den jærsk kulturarven og, som vi straks kommer tilbake til, som inspirasjon for senere tids trearkitektur på Jæren.

Ved siden av de enkelte dypdykk i Norges regioner introduserte Sundt en skillelinje som for ham var høyst reell, men som ikke helt holder mål sett med dagens lys, nemlig ideen om at man i byene bygde «etter sit eget hoved» mens man på bygda bygde «etter skikken». Det er jo noe i dette, ettersom byene i større grad var katalysatorer for nye stiltrender og byggematerialer, samt at tilgangen på arkitekter og investorer drev utviklingen. Samtidig var jo byene langt mer regulert enn landsbygda etter hvert som nasjonale plan- og bygningslover ble en realitet utover andre halvdel av 1800-tallet. Det er likevel noe hold i at den urbane og rurale byggeskikken har sine distinkte sider, også på Jæren. Det samme gjelder for tradisjonelt (før 1900) og moderne byggeri (etter 1900), som er vår oppdeling her.

Tradisjonelt byggeri:

Jærhuset er nok den mest kjente typen, men det finnes også en rekke andre varianter av **jærsk trehus**. Stavanger har Norges største sammenhengende trehusbebyggelse, hvor av Gamle Stavanger er det mest kjente området. Denne arven viser variasjoner innenfor lavmælt, primært arbeiderklassebyggeri, kjennetegnet av godt håndvarig og varige kvaliteter. Lignende type bebyggelsene finnes også på Sandnes og, i mindre grad, andre steder i regionen. Jærsk skolehus ble som regel bygget i tre tilbake på 1800-tallet. Ved Varhaug finner man et av regionens eldste, Lerbrekk skole, som er fra 1865. Eilert Sundt ville nok latt seg begeistre av den enkle elegansen dersom han hadde reist tilbake til Jæren for å skrive en revidert utgave av *Om bygningsskikken på landet i Norge*. Han ville muligens også blitt nysgjerrig på arkitekt Per Line sin såkalte «gjendiktning» av jærhuset på 1970-tallet og fremover. Line, som også var en fremragende restaureringsarkitekt, lagde to trehusmodeller, hvor av den ene var et atriumshus (eks. Friluftshuset på Orre, 1987) og den andre var en moderne boligtype basert på formen til jærhuset. Nyvinning basert på tradisjonen er også en viktig del av den jærsk byggeskikken, enten i form av Per Line-hus eller Helen & Hard sine ymse nybygg i tre midt i den stavangerske trehusjungelen. Vekselvirkningen mellom tradisjon og fornying kommer til syne også i denne kategorien byggeskikk.

For øvrig er det mye trearkitektur langs kysten i form av naust, kvernhus, husmannsplasser, hytter, driftsbygninger til jordbruk, eldre lær og våningshus. Det finnes også en rekke verneverdige trekirker over hele Jæren, med Varhaug kapell (1791, gjenreist 1951) som et prima eksempel. Naturlig nok rommer også Jærkysten en rik fyr- og havnehistorie. Deler av denne bygningsarven er sikret, slik som Obrestad fyr (1873) og Obrestad havn (1874), som begge er fredet. Dette er dessuten eksempler på spennende gjenbruk av historiske bygninger. Obrestad fyr kan leies til overnatting, seminarer og selskap. Det same gjelder Kvassheim fyr i Ognabukta, som var i drift fra 1912 til 1990. Det har siden blitt bygd om til kulturhus med galleri og café av Arkitektkontoret Schjelderup & Gram.

Før ferden fortsetter inn på 1900-tallet er det viktig å fremheve at det også finnes interessant urban arkitektur fra 1800-tallet på Jæren, utenom de kjente bolighusene i tre. Stavanger har sine karakteristiske sjøhus i tre, som i senere tid har inspirert tilpasninger som Skagen Hotell (1987) av Lund & Slaatto. Sandnes har naust- og sjøhusmiljøet i Lauvåsvågen, et kulturmiljø regulert til spesialområde bevaring i 2001. Det har også blitt bygget i både stein og tegl. Sandnes er kjent for sin store teglsteinsproduksjon, noe man fremdeles kan avlese i deler av den bevarte historiske bygningsmassen. Midt i sentrum ligger for eksempel Gamla Værket, som begynte sitt liv som fabrikk i murstein i 1783. I dag fungerer det som hotell og restaurant. I Stavanger finnes det enkelte bygårder og villaer med murstein som hovedmateriale, og praktfulle bankbygg som det gamle hovedkvarteret til Stavanger privatbank (1891) i Skansegata 1, i dag en del av Victoria Hotell.

Moderne byggeri:

Selv om Jæren etter hvert ble et hovedområde for betongbasert bygging i Norge, mye på grunn av en voksende industri + lokale betongprodusenter, er starten av 1900-tallet et eksempel på at det tradisjonelle byggeriet fortsatt klinger med. Gamle Tou bryggeri i Stavanger er et gjenlevende eksempel på mursteinsarkitektur fra det tidlige

1900-tallet, i dag omgjort til multifunksjonelt kulturkompleks. På Figgjo ligger bygningene etter *Figgens Uldvarefabrik*, som ble grunnlagt i 1889. Den eksisterende fabrikkbygningen ble oppført etter en brann i 1904. Dette fabrikkanlegget ved Figgjoelva var selve opphavet til det samfunnet som begynte å vokse frem fra begynnelsen av 1900-tallet. Også trehusarkitekturen fra 1800-tallet fortsatte å dukke opp i nye varianter, alt fra enkle kassehus til dynamisk komponerte rekkehus. I sistnevnte kategori rommer Mor Åses vei i Stavanger et spennende utvalg: En helhetlig rad med rekkehus fra 1963 signert arkitektparet Ingeborg og Knut Hoem. 1950- og 60-tallet var generelt sett en god periode for kompakte, men romslige rekkehus på Jæren. Man finner variasjoner over denne tematikken på de fleste tettstedene.

Det man også finner mye av er spennende betongbygninger. Jæren har mange industrielle bygninger i grovbetong og betongarkitektur i mer raffinert form, slik som Sandnes gamle rådhus med kino og bibliotek, tegnet av de lokale arkitektene Gustav Helland og Sverre Brandsberg Dahl. På Bryne ligger Time rådhus av de lokale arkitektene Eyvind Retzius og Svein Bjoland. Dette er en mer eksplisitt betongbygning med synlig betong i hele fasaden. Rådhuset sto ferdig i 1958 og ble nylig renoveret. Den mest kjente – og omdiskuterte – betongbygningen på Jæren er nok Stavanger svømmehall (1971) av Gert Walter Thuesen og Jacob Grytten. Den opptre i *Kommunedelplan for kulturminner 2010–2015* for Stavanger kommune, oppført på grunn av den eksperimentelle bruken av råbetong, med referanser til japansk 60-tallsarkitektur.

Jæren har også en rekke infrastrukturelle kulturminner å vise til, fra transformator kiosker til broer, som hengebroa på Nærland i Hå kommune, som er fra 1920. Bybroa i Stavanger (1974) er også et landemerke for den regionale ingeniørkompetansen. I den kategorien er det lite, om noe, som kan måle seg de bygningene oljealderen medførte. Den oljerelevante arkitekturen omfatter alt fra administrasjonsbygninger til plattformer, inkludert rene eksperimentbygg som «Det skjeve tårn i Jåttåvågen», en av de mest

innovative betongkonstruksjonene i Norge, for ikke å si Europe. Dette ble bygd av Norwegian Contractors i 1984 som prøve av betongunderstell til Trollfeltet. Tårnet ble en effektiv demonstrasjon av hvor solid og fleksibelt glidebetong kan være.

Arven etter stasjonsbyene er også viktig. De fleste av de sørlige stedene langs Jærbanen fikk sine første ansamlinger av bygninger utover 1900-tallet i form av kontorer, butikker, pensjonat og boliger. I dag er

det ikke så mange intakte jernbanemiljøer igjen – på Bryne, for eksempel, er det kun én gjenværende bygning, det tidligere Grand Hotell (1918) – men på Nærbø kan man fremdeles få et glimt inn i et klassisk stasjonsbymiljø fra førkrigstiden. Dette gjelder de fleste husene på strekningen Nærbøgata fra jernbanen til Bjorhaugvegen. Ellers finnes det som regel bare enkeltvis spor igjen fra den tidlige fasen i jernbanehistorien.

Et fredet trehus i Øvre Strandgata 60, Stavanger. Foto: Øyvind Nesvåg, Rogaland fylkeskommune

Regionalplanlegging på Jæren

Det første reelle forsøket på å lage en overordnet plan for Jæren kom i form av *Forslag til regionplan for Nord-Jæren* (1965), som ble utarbeidet mellom 1962 og 1965 av det nå legendariske plankontoret Andersson & Skjånes A/S, senere kjent som Asplan. Som navnet indikerer var dette planen avgrenset til datidens Nord-Jæren, det vil si syv kommuner som skulle bli fire i løpet av planarbeidet: Stavanger, Hetland, Madla (slått sammen til Stavanger kommune i 1965), Sandnes, Høyland (slått sammen til Sandnes kommune i 1965), Randaberg og Sola. Den var altså vesentlig mindre i utstrekning enn de fullblods regionalplanene som fulgte.

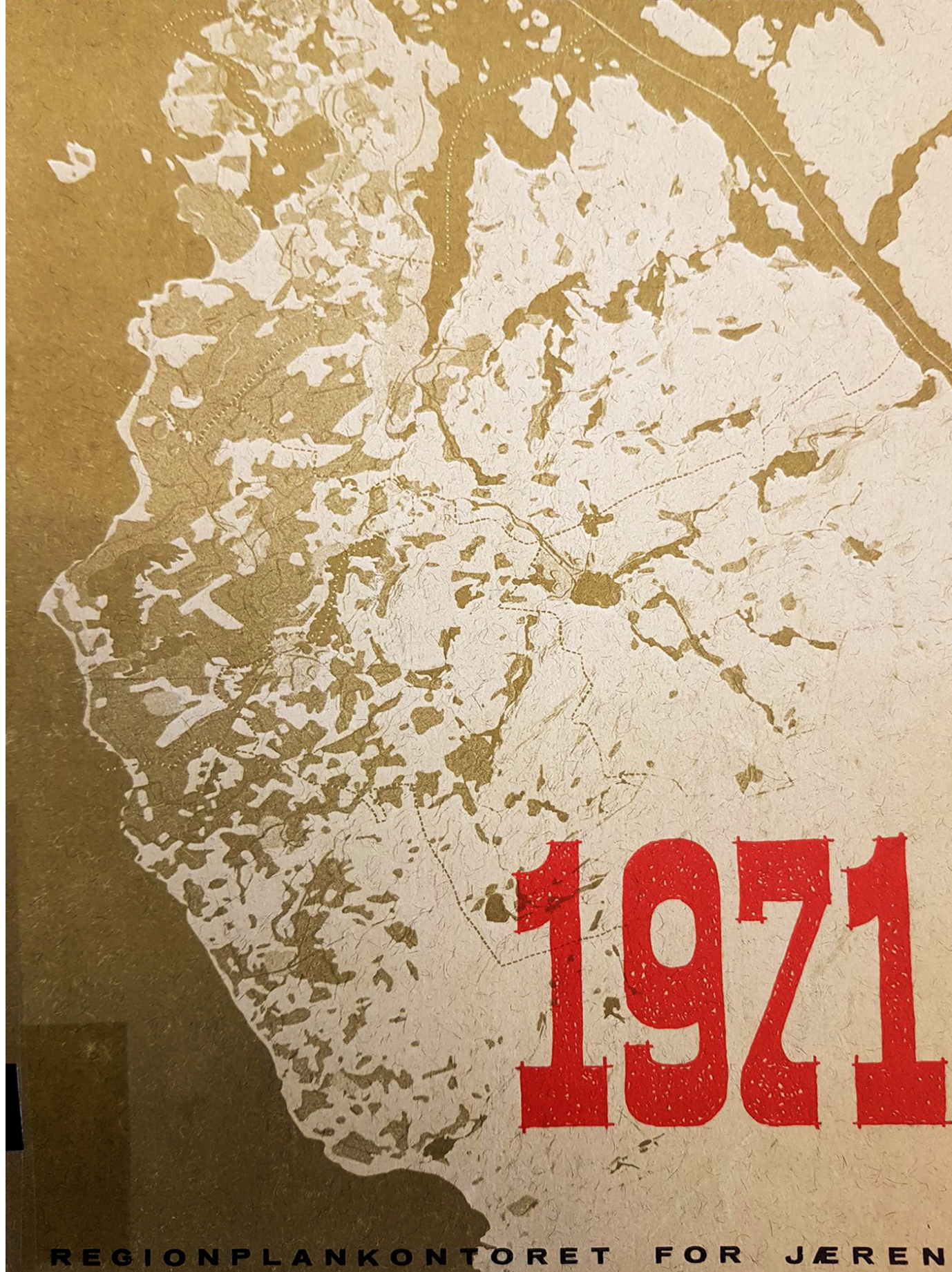
Men interessant nok rommer den ett bestemt temakart som dekker om lag samme areal som er utgangspunkt for Regionalplan for Jæren mot 2050, nemlig visjonen for det fremtidige Universitetet i Stavanger, vist i form av en befolkningsplan for universitets nærområde.²⁰ Dette utvidede

territoriet vitner om to ting: At man allerede tidlig på 1960-tallet tenkte i større utstrekning og at utdanningsinstitusjoner var et viktig strategisk tema. Grunnarbeidet til Andersson & Skjånes A/S er temmelig representativt for det som skulle følge. Den analysen som vi gjort viser at den jærsk regionalplanhistorien for det meste består av nye betraktninger rundt tema som går igjen. Selv i planene fra 2000-tallet og de diskusjonene som pågår inn mot den kommende regionalplanen er det lite som ikke allerede har blitt omtalt i en eller annen form før. I denne loopen av variasjoner over kjente tema er det særlig tre som går igjen med stor kraft, og det er disse som fokuspunkt i vår oppsummering av de viktige regionalplanene som kom på 1960- og 70-tallet:

1. **By og land/tett eller spredt** (bosetningsmønster, relasjoner jobb/arbeid)
2. **Transport** (tog, bil, bane, sykkel)
3. **Næring og handel** (særlig «Oljå» og andre store næringer)

²⁰ Andersson & Skjånes A/S. *Forslag til regionplan for Nord-Jæren*. Haslum: Andersson & Skjånes A/S, 1965, s. 41.

REGIONPLAN JÆREN

Forsiden til Regionplan for Jæren 1971.

By og land/tett eller spredt

Bosetninger og boligbehov var et hovedtema allerede i *Forslag til regionplan for Nord-Jæren*, som i likhet med de kommende planene baserte seg på prognoser om fortsatt vekst i regionen, særlig i og rundt Sandnes, som på den tiden vokste mer i Stavanger (i %). Mens befolkningen i 1965 var vel 113.000 personer, mente man at dette ville øke til om lag 207.000 innen år 2000. Det viste seg å være rimelig presist, om enn ørlite overdrevet. I virkeligheten var det ca. 190.000 innbyggere fordelt på disse kommunene i år 2000. I dag nærmer folketallet seg 250.000, så de tankene om vekst som lå til grunn allerede på 60-tallet har absolutt vist seg å stemme.

Utover de rent tallmessige diskusjonene identifiserte planen fra 1965 en drakamp som også er høyst aktuell i dag: Konkurransen om handelsdominans og innbyggere mellom Stavanger og Sandnes, samt en tendens til at begge de to dominerende bysentrene kan bli utfordret fra andre hold, eksempelvis Forus. Kampen mellom flere bysenter nevnes eksplisitt som et fremtidig konfliktscenario, noe det absolutt har blitt i tiårene som fulgte. Forholdet mellom Stavanger og Sandnes er og blir et brennhett tema på overordnet plannivå. Analysene til Andersson & Skjånes viser også til en mulig økning i konkurransen sørfra. Selv om denne muligens ikke er kjempesterk, er det ikke tvil om at by- og tettstedsvekten på Sør-Jæren har vært markant siden 60-tallet, slik at styrkeforholdet i dag er betydelig jevnere.

Da den første helhetlige regionplanen, *Regionplan Jæren 1971*, ble publisert i januar 1972, bygde den i stor grad videre på grunnarbeidet til Andersson & Skjånes med tanke på tematiske prioriteringer og planfaglige diskusjoner. Samtidig er den langt mer omfattende. Planområdet er utvidet til å inkludere Sør-Jæren, med Klepp, Time, Hå og Gjesdal, og hvert enkelt tema følger med kompliserte beregninger, kalkyler, estimat og opptellinger, samt et imponerende antall forseggjorte temagjort. Allerede i 1971 hadde Jæren fått en regionalplan som matcher dagens format hva kompleksitet og spennvidde angår. Kvitsøy, Rennesøy og Strand hadde riktignok ikke kommet til, men disse kommunene var da heller ikke en naturlig del av det jærsk landområdet på denne tiden.

Planen fra 1972 fokuserte på distribusjon av viktige funksjoner, særlig forholdet bolig/jobb. Det vises til stadig økende urbanisering på mange fronter, og konturene av en overgangsfase der Sandnes utvikler seg enda mer i byretning – foreløpig sies det at den har «et miljø som er mer preget av Jæren enn av Stavangers bytradisjon»²¹ – og at Sør-Jæren, med Bryne i spissen, vil følge i samme retning. Regionen er samlet sett i vekst, men det knyttes noe bekymring til den østre randsonen, med Gjesdal som kjerne, der folketallet går ned. Her hadde ikke omstillingen i nærings- og arbeidslivet slått inn i samme grad som på det sentrale Jæren.

Selve håpet i '72-planen var å oppnå «et spektrum av sentra med varierende karakter og miljø, fra »storbyen» til grendesentrene.»²² Dette mønsteret var ment å skulle gi den enkelte innbygger maksimal frihet, samtidig som at summen av reiser skulle bli minst mulig. En god fordeling av kulturelle og sosiale funksjoner skulle sikre hver bosetning et rikt miljø. Selv om ordet «mangfold» ikke benyttes direkte, ligger det åpenbart til grunn for tenkning, riktignok innenfor en temmelig monokulturell jærsk horisont. Vi anerkjenner konturene av plantenkning som minner sterkt om idealer vi snakker om i dag.

Dette gjelder ikke minst ideen om å styre «Byenes og tettstedenes enormt stigende arealforbruk.»²³ Denne målsetningen er svært typisk for denne tidens regionalplaner på landsbasis – det er var derfor behov meldte seg for slike planer i etterkrigstiden. Byer og tettsteder begynte å sluke omlandet med en slik appetitt at en form for sentral koordinering måtte komme på plass. Regionplankontoret for Jæren var seg dette ansvaret svært bevisst, det preger hele oppbygningen av planen.

På mer spesifikt boligpolitisk nivå lanserte planen det store stridsspørsmålet om nybygging og sanering kontra restaurering og istandsetting.

21 Regionplankontoret for Jæren. *Regionplan Jæren 1971*. Sandnes: Regionplankontoret for Jæren, 1972, s. 63.

22 Regionplankontoret for Jæren. *Regionplan Jæren 1971*. Sandnes: Regionplankontoret for Jæren, 1972, s. 64.

23 Regionplankontoret for Jæren. *Regionplan Jæren 1971*. Sandnes: Regionplankontoret for Jæren, 1972, s. 65.

Det ble påpekt at den eldre boligmassen i byene var dårlig utnyttet, sett i lys av en gryende fortetningspolitikk, men planen var likevel langt mer moderat enn de mest radikale saneringsplanene fra den tidlige etterkrigstiden, eksempelvis byplanen for Stavanger av 1948, der kun fire bygninger på sentrumshalvøya, deriblant Domkirken, ville ha blitt stående igjen dersom planen hadde blitt gjennomført. Tidlig på 1970-tallet var kulturminnevernet en voksende kraft sammen med miljøbevegelsen, og verneområder som Gamle Stavanger ble nevnt som en positiv ressurs i regionalplanen. Den voldsomme skalaen fra 60-tallet ble også tonet ned til fordel for en mer variert boligtypologi. Det kom også et tydelig frempek til måten dagens boligbygging er organisert på, ettersom det ble erkjent at boligbygging hadde blitt en så stor belastning for kommuneøkonomien at større deler av kostnadene – og ansvaret – burde overlates til privat sektor.²⁴ Nye tider var med andre ord i anmarsj på den fronten også.

Boligspørsmålet fortsatte som et betydelig fokusområde utover 70-tallet. I 1979 kom utredningen *Boligbehovsanalyse for Jæren 1978-2000* ved Asplan på oppdrag fra Regionplanrådet for Jæren. Her ble det blant annet sagt følgende om situasjonen:

«Jærregionen har hatt betydelige problemer med å tilrettelegge og bygge nye boliger i siste halvdel av 1970-årene. Dette skyldes bl.a. en betydelig befolkningsøkning som følge av oljeaktiviteten, men et tiltakende vern av dyrkede og dyrkbare arealer har i tillegg ført til problemer med å klargjøre egnede byggearealer i tilstrekkelig tempo. Disse problemer som her er beskrevet vil Jæren fortsatt måtte ta hensyn til i sin planlegging – selv om veksten som følge av oljeaktivitetene sannsynligvis vil avta etter hvert.»²⁵

Manglende strategi for gjenbruk av eksisterende boliger var en ny problemstilling som nå ble løftet nå opp på et strategisk nivå. Erkjennelsen om at fremtiden også må romme det som allerede er

bygd peker frem til dagens diskusjoner om bærekraft i form av gjenbruk. Med denne tilnærmingen som grunnlag kom konseptet *byfornyelse* inn i planleggingen, akkurat slik det gjorde i andre deler av landet, som Oslo, der utviklingen ble formalisert gjennom selskapet Oslo Byfornyelse AS i 1978. Dette var et privat aksjeselskap som opererte på vegne av det offentlig. Helt klart et frempek til 2000-tallets offentlig/privat-hybrider: Kommunale foretak. Asplan-analysen pekte også på sosiale forhold. «Sosialt sett er mangelen på rimelige boliger uheldig. Det er tvilsomt om det er mulig å bygge seg ut fra dette problemet.»²⁶ Denne uttalelsen er meget interessant sett i lys av den prisveksten som oljeboomen på 2000-tallet medførte, samt dagens situasjon. Hvordan kan man opprettholde et attraktivt boligmarked uten at grupper som er svakere stilt økonomisk havner utenfor? Er dyre boliger det samme som attraktivitet? Nei, mente man på slutten av 70-tallet. Attraktivitet er når flest mulig kan bo best mulig.

I konklusjonen oppgis tre utfordringer som bør håndteres i kommende år: Knapphet på ledige utbyggingsareal, manglende strategi for fornyelse av eksisterende bebyggelse (rehabilitering, påbygging, sammenslåing etc.) og uklarhet hva økonomisk utvikling gjelder. Stadig så man ikke på olja som noe vedvarende.

En annen viktig faktor i den regionale distribusjonen av boliger var innføringen av fylkesplaner som en forpliktende plantype på nasjonalt nivå i 1973. Hensikten med fylkesplanene var å skape et felles referansepunkt for sektorplanleggingen, samt å peke på større satsninger som krever interkommunalt samarbeid. Den første fylkesplanen for Rogaland ble vedtatt av Rogaland fylkesting i november 1975 og offentliggjort i 1976.

En svært viktig tendens som gjennomsyrrer hele den første fylkesplanen er forholdet mellom land og by. Storparten av illustrasjonene, inkludert planens forside, handler om dette. Som i regionalplanen fra

24 Regionplankontoret for Jæren. *Regionplan Jæren 1971*. Sandnes: Regionplankontoret for Jæren, 1972, s. 87.

25 Asplan. *Boligbehovsanalyse for Jæren 1978-2000*. Sandvika: Asplan, 1979, s. 21.

26 Asplan. *Boligbehovsanalyse for Jæren 1978-2000*. Sandvika: Asplan, 1979, s. 17.

Forskjellen mellom by og land illustrert i Fylkesplan for Rogaland (1976).

1972 ble det spådd endringer i begge leirer – større byer med delvis fornying i næringsgrunnlaget, omstilling i landbruket + økt befolkningsvekst på bygdene – samt en gradvis tilnærming fra begge hold – mer interaksjon, mer flytting, bedre kommunikasjon mellom de ulike delene av Jæren. Planen var preget av en grunnleggende erkjennelse om at skillelinjene mellom det urbane og det landlige er i ferd med å bli mindre bastante. Denne utviklingen ble ønsket velkommen, samtidig som man var opptatt av å beholde stedenes egenart og gi de ulike bosetningene forskjellige roller, både administrativt og næringsmessig. Det ble eksempelvis differensiert mellom lokalsentra, regionsentra og fylkessentra, hvor av Bryne ble sett på som typisk for det første (det ubestridte senteret i én kommune, Time), Haugesund for det andre (senter for Haugalandet, men ikke hele Rogaland), mens Stavanger representerte det tredje (senter for hele fylket og dets administrasjon).

Denne differensierte modellen forholdt seg tett til et nært beslektet tema, nemlig balansen mellom

vekst og jordvern. Med bakgrunn i utredningene fra regionalplanen fra 1972 ble det uttrykt det en viss bekymring over Stavanger sitt relative tap av befolkning (fra 82% av Jærens befolkning i 1930 til 68% i 1965) og ditto bekymring for den eksplosive veksten i bygdebyene, som dermed ekspanderte ut mot jordbruksland. Det var derfor en aktiv strategi i planen å omfordele veksten, inn mot de større byene (i realiteten Stavanger og Sandnes) og inn i området øst for Jærens sletteland, det vil si de skynnere befolkede områdene på Høg-Jæren og i Gjesdal. Konklusjonen ble dermed slik: «De vestlige og nord-vestlige deler av Jæren må også for fremtiden sikres som jordbruksarealer. En konsekvens av dette er også etter planutvalgets mening at sentrene på Jærens sletteland ikke kan ekspandere utover det nivå de i dag befinner seg på.»²⁷

27 Rogaland fylkesting. *Fylkesplan for Rogaland*. Stavanger: Rogaland fylkesting, 1976, s. 31.

I dette finner man kimen til en arealpolitikk som førte til to ting de kommende tiårene: Det ene var opprettelsen av diverse bygdesuburbia, som tidligere omtalte Lyefjell og Stokkalandsmarka og senere tilvekster som Bogafjell i Sandnes kommune, som ble bygd ut fra år 2000 og fremover. Det andre var en utsettelse av diskusjoner om by- og tettstedsvekst på de eldre tettstedene, noe som tvang seg frem mot slutten av 1990-tallet, da fortetting begynte å bli et viktig prinsipp også utenom de større byene. Dette så man ikke minst på Bryne etter at bystatusen ble vedtatt i 2001, noe som medførte en opphetet debatt om konvertering av jordbruksareal til boligområder. Utover 2000-tallet ble dette en realitet ved at flere områder i randsonen av Bryne ble omgjort til byggesoner.

Transport

I 1965 diskuterte man behovet for å desentralisere handelen på Jæren (mer om dette under). Dette hang nøye sammen med transportmønstre. Det ble vist til «båndby»-strukturen som går langs jernbaneaksen og, i fremtiden, langs den påtenkte motorveien, som ble bygd i årene som fulgte etter at *Forslag til regionplan for Nord-Jæren* hadde blitt publisert. Den distinkte nord-syd-aksen som fremdeles preger hele Jæren var dermed etablert. Denne ensrettingen, relativt sett, hang blant annet sammen med hensynet til å beskytte jordbruksareal, men også fordi man trodde at dette var den beste transportavviklingen – mest mulig rette linjer fra ett punkt til et annet, helt klart styrt av at Sandnes ligger sør for Stavanger. Typisk for tiden avsettes det mye areal til veiutbygging for bil, samtidig som jernbanens regionale betydning tillegges mindre verdi, ettersom befolkningsgrunnlaget mellom Stavanger og Sandnes anses som alt for tynt til å gjøre tog konkurransedyktig. Samtidig påpekes det at fremtidige transportanalyser bør vurdere en forstadsbane til Forus via sidespor til stambanen. Dermed har vi en slags forløper til bybaneprojektet fra det sene 1980-tallet.

Selv om regionalplanen fra 1972-planen fulgte opp 60-tallets vilje til å tenke stort på veifronten, spesielt med tanke på motorveier og andre sentrale årer med høy fart, ble det samtidig ropt varsko om de økende «trivsels- og funksjonsproblemer som

den stigende privatbilismen fører med seg.»²⁸ Dette utsagnet er ikke på langt nær like voldsomt som det man finner i samtidige bilkritiske publikasjoner som *Trafikk-krigen* (1970) og *Autokind vs Mankind* (1971),²⁹ men det viser at de planfaglige miljøene var i ferd med å få et mer balansert syn på saken. Det ble skissert opp trafikksikkerhet gjennom separering – som skulle forbli det rådende prinsippet de kommende tiårene, helt til *shared space*-tenkningen som smått begynte å gjøre seg gjeldende utover 2000-tallet – og til planen fulgte det et eget vedlegg med forslag til sykkel- og gangvegnett.³⁰ Det var daværende regionalplansjef Unnleiv Bergsgard som tok det faglige initiativet til dette i november 1970, og det viste seg snart at det var stor faglig og politisk enighet om «det finnes et prekært behov for sykkel- og gangveger».³¹ Dermed ble det hele løftet opp på regionalt nivå, og Jæren fikk dermed sitt aller første helhetlige nettverk av denne typen – et nettverk man stadig kan ettervirkningen av langs de jærskveier.

Trafikkdelen av regionalplanen fra 1972 inneholdt også et annet temmelig progressivt element, nemlig den videre utviklingen av jernbanen. Man måtte «ha for øye de muligheter jernbanen vil kunne gi»,³² både med tanke på person- og godstransport. Dette ble sagt på et tidspunkt da banebasert transport ikke akkurat var på frammarsj som løsning for fremtidens Norge. Regionalplankontoret fremmet likevel forslag om mer teknisk utvikling, større grad av automatisering, mer komfort og muligheten for hurtigere reiser ved etablering av dobbeltspor mellom Stavanger og Nærbø. I dag har man

28 Regionplankontoret for Jæren. *Regionplan Jæren 1971*. Sandnes: Regionplankontoret for Jæren, 1972, s. 110.

29 Sistnevnte kom ut på norsk i 1972: Schneider, Kenneth R. *Bilen mot mennesket*, Oslo: Grøndahl, 1972.

30 Regionplankontoret for Jæren. *Regionplan Jæren: sykkel- og gangvegnett*. Sandnes: Regionplankontoret for Jæren, 1972.

31 Regionplankontoret for Jæren. *Regionplan Jæren: sykkel- og gangvegnett*. Sandnes: Regionplankontoret for Jæren, 1972., s. 14.

32 Regionplankontoret for Jæren. *Regionplan Jæren 1971*. Sandnes: Regionplankontoret for Jæren, 1972, s. 123.

fremdeles bare dobbeltspor mellom Stavanger og Sandnes (ferdigstilt i 2009), og ingen bybane. Begge disse mulighetene var altså identifisert tidlig på 1970-tallet. Ved siden av dette var plassering av sentralhavn og utvidet drift av Sola flyplass to sentrale transporttema.

Fylkesplanen fra 1976 omtalte transport i nær relasjon til styrkingen av etablerte regionsenter, eksempelvis Tau/Jørpeland. Det ble også en uttalt målsetning å bedre kommunikasjonen derfra til Rennesøy og Stavanger. Det var et tidlig bilde på den realiteten som ligger til grunn for den kommende regionalplanen for Jæren, nemlig Strand og Rennesøy kobles til Jæren og satses på som fremtidige vekstkommuner. Den gangen var hurtigbåt løsningen, senere skulle det bli noen av landets – og Europas – dyreste og mest avanserte underjordiske tunneler for bil. Slik ser vi at visjoner kan bestå, men at virkemidlene endrer seg.

Næring og handel

Forus ble nevnt allerede i 1965 som fremtidens nav med tanke på næring og sysselsetting på Jæren. Analysen pekte ellers på nedgang i primærnæringer, vekslende hell innen industri, mens det er oppgang innen servicenæring og forretning. Mens pilene pekte noe nedover i Stavanger var Sandnes på fremmarsj. Samtidig som forretningsvirksomhet skulle styrkes, ble det også sagt helt eksplisitt at det blir viktig for den regionale utviklingen å sikre gode industrimiljø, altså steder som både produserer, distribuerer, gir arbeidsplasser, lønnsomhet og endringsmuligheter. Dette var nok et ganske fremsynt syn på industri på denne tiden; ikke som noe bastant som skal drive med det samme, men som noe utviklende og innovasjonsfremmende. Definitivt noe å ta med seg også i fremtidens Jæren.

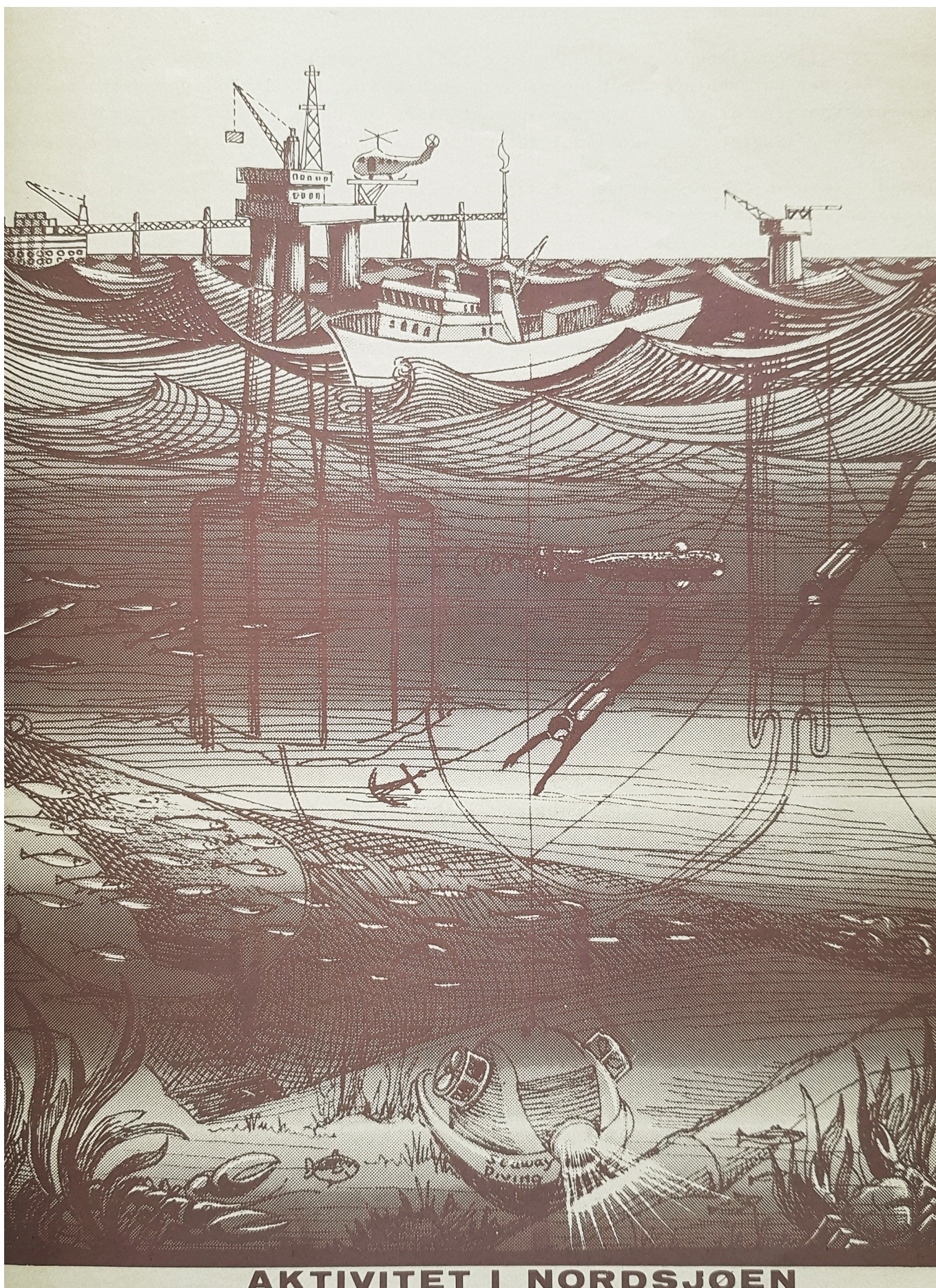
Temaet handel henger hele tiden nøye sammen med næring og sysselsetting i regionalplanene. Forus er selve nøkkelen, ettersom det både tilkjennes potensiale som arealreserve for industrien og fremstilles som det optimale område for engroshandel, altså et bindeledd mellom produsenter, importører og detaljhandlere. Her ser man konturene av det Forus som finnes i dag. Generelt preges planen av store usikkerheter

knyttet til endringer i folks vaner og forventninger når det kommer til handel. Tendensen er en økning i større handelsenklaver utenfor bysentrene, fordi folk i økende grad ønsker å bruke bilen når de handler. Denne desentralisering må møtes av en tydeligere avklaring av behovet for fremtidige handelssentrum, og hvilken type handel som skal være hvor. Dette kompliserte spørsmålet diskuteres fortsatt, og kimen til det finnes her.

Næring var også et dominerende tema i *Regionalplan for Jæren 1971*. I likhet 1965-planen kobles dette sammen med befolkningens behov på og omkring bostedene. Regionplanen bygger strategien på et eget vedlegg for befolknings- og næringsstatistikk, utarbeidet sammen med Andersson & Skjånes A/S i 1967. Dette vitner om hvor viktig akkurat dette temaet var, og hvor nøye det var utredet.³³ I fylkesplanen fra 1976 ble alle små og store næringer gjennomgått med tall, målsetninger og virkemidler. Det mest spennende innen temaet næring er utvilsomt olje, som på denne tiden hadde vokst frem som en stadig mer dominerende økonomisk faktor. Det viktigste grepet i fylkesplanen er å omdefinere oljesektoren fra en betydelig særinteresse til å bli en regional maktfaktor ved at fremtiden til mange andre næringer ses i lys av denne, med tanke på omstilling av produksjon (eks. fra jordbrukskomponenter til plattformkomponenter) og en mulig «redningsbøye» med tanke på sysselsetting for arbeidstakere innen de næringene som opplevde nedgang. Selv om oljen kun hadde økt fra ca. 3% til 7% av fylkets totale sysselsetting, så man at dette var en virksomhet «hvis utvikling skjer raskt og til tider "overraskende".»³⁴ Med andre ord: Regionen måtte være forberedt på at dette kunne ta helt av, og at konsekvensene kunne være uante.

33 Regionplankontoret for Jæren. *Statistikk: befolkning og næringsliv: sammenstilling av offisiell statistikk*. Haslum: Andersson & Skjånes A/S, 1967.

34 Rogaland fylkesting. *Fylkesplan for Rogaland*. Stavanger: Rogaland fylkesting, 1976, s. 70.

AKTIVITET I NORDSJØEN

Aktivitet i Nordsjøen illustrert i Fylkesplan for Rogaland (1976).

Andre viktige tema

I tillegg til disse tre temaene blir det i alle planene fra 70-tallet viet en del oppmerksomhet rundt plassering av utdanningsinstitusjoner. Dette gjaldt ikke minst visjonen om et fremtidig universitet, men også forventede effekter av lavere utdanningsinstitusjoner, som videregående skoler. Dette ses i sammenheng med hvor folk bor og hvor de jobber, og det tenkes rundt skolene som arbeidsplasser og deler av nærmiljøet, ikke bare som utdanningsbaser. Videre er jordbruk og naturforvaltning et eget tema, men det er ikke like sterkt fremhevet som de øvrige. Jordbruket og dyrket mark anses som godt beskyttet allerede. Viktig som næring, men ikke nødvendigvis som en vekstnæring. Det kan sikres i sin eksisterende form gjennom gjennomtenkt plassering av ny bebyggelse og større infrastrukturer.

Selv om mye som kom i senere planer er videreført fra 65-planen, ble det også presentert motforestillinger. Den foreslåtte rendyrkingen av båndbystrukturen hadde eksempelvis møtt mye motstand, både i kommunene og ymse lokale jordstyrer, i andre halvdel av 60-tallet. Man fryktet at Forus ville sluke mye godt jordbruksareal, og de etablerte bysentrene fryktet økt handelskonkurranse. Forus ble da også innskrenket i areal tidlig på 1970-tallet, blant annet fordi Sola kommune ikke ønsket at området skulle strekke seg innenfor deres territorium.³⁵ Det må også kunne sies at hensynet til **naturforhold** i langt større grad er vektlagt i 1971, med et eget kapittel i planen. Her kan man ane en gryende oppmerksomhet rundt miljøvern og økologisk forvaltning – to voksende faglige interesser innenfor planlegging utover 70-tallet. Samtidig inneholder planen en meget profetisk uttalelse på vegne av regionens naturressurser, som vi i etterkant kan se på som diametralt motsatte enn miljøvern: «De nyoppdagede naturressurser i Nordsjøen [har] påny aktualisert Jærens strategiske geografiske situasjon.»³⁶ Ja, langt mer enn man kunne ane i 1971, da oljeeventyret bare så vidt var i gang.

35 Regionplankontoret for Jæren. *Regionplan Jæren 1971*. Sandnes: Regionplankontoret for Jæren, 1972, s. 30.

36 Regionplankontoret for Jæren. *Regionplan Jæren 1971*. Sandnes: Regionplankontoret for Jæren, 1972, s. 59.

Selv om kulturliv og sosiale tjenester vektlegges i den overordnede visjonen, er det bare satt av én side til å omtale dette. Dette skulle vise seg å bli definerende for senere planer også. I gjeldende regionalplan for Jæren, *Vilje gir vekst*, nevnes ikke kulturliv en eneste gang, det er kun snakk om kulturminner, som får en halv side i planens hoveddokument.³⁷ I planen fra 1972 har kulturminner ikke noe eget punkt,³⁸ men er derimot bakt inn i delen som omhandler **friluftsliv og idrett**.³⁹ Den er til gjengjeld fyldig, og det er helt åpenbart at jærbuens forhold til naturen er tatt veldig på alvor, samt verdien av fysisk aktivitet i form av mosjon og organisert idrett. Det snakkes faktisk om «attraksjonsverdier» i denne bolken – et ord som skulle bli toneangivende i norsk planlegging på 2000-tallet og som kan knyttes til dagens grønne trend, som i økende grad inkluderer visjoner om aktive innbyggere. Om det er regionalplanen fra 1971 som er fremsynt eller dagens grønne bølge som er mer tilbakeskuende enn man kanskje skulle tro, er absolutt et spørsmål som melder seg.

Ellers understreker fylkesplanen viktigheten av de «**naturgitte forutsetninger**», som tar en sentral plass i innledningen og farger flere kapittel utover planen (kraftutbygging, vannforsyning, naturvern m.m.). Dette minner om regionplanen fra 1972. **Kultursektoren** har imidlertid fått et noe større punkt her (på 5 sider), blant annet fordi de fylkeskommunale myndighetene har ansvar for finansieringen av enkelte kulturinstitusjoner, primært museer. Andre tilvarende ansvarsområder er **undervisning og helse**, som begge er fyldig utredet og strategisk ivaretatt gjennom ambisiøse planer for utbygging av helse- og utdanningsinstitusjoner i hele fylket. Et treffende

37 Rogaland Fylkeskommune. *Vilje gir vekst: Regionalplan for Jæren 2013-2040*. Stavanger: Fylkestinget/Rogaland fylkeskommune, 2013, s. 7.

38 Regionplankontoret publiserte en egen rapport om dette noen år senere: Regionplankontoret for Jæren. *Verneverdige områder i Jærregionen. Registrering og vurdering av verneverdige områder og forekomster av verdi for friluftsliv, natur- og kulturvern*. Sandnes: Regionplankontoret for Jæren, 1977.

39 Regionplankontoret for Jæren. *Regionplan Jæren 1971*. Sandnes: Regionplankontoret for Jæren, 1972, s. 130-146.

bilde, bokstavelig talt, på dette kunnskapssamfunnet som dannes i møtet mellom undervisning og helse er illustrasjonen av doktoren og jordmoren på oppdrag i landlige omgivelser (s. 145). Fylket tar ansvar, og snart skal alt, inkludert infrastrukturen som driver helsearbeiderne frem, bli utbedret.

Overordnede planer fra 80-tallet og fremover

I etterkant av det betydelige grunnlaget som var skapt med *Regionplan Jæren 1971*, har den regionale planleggingen gått inn i ulike faser. Selv om mange senere planer har et regionalt spenn – og flere av dem et større, ettersom de dekker hele Rogaland – må man helt frem til 2000-tallet for å finne den neste helhetlige planen som spesifikt dekker Jæren, nemlig *Fylkesdelplan for langsiktig byutvikling på Jæren* (2000) og *Vilje gir vekst: Regionalplan for Jæren* (2013). Mellom 1972 og disse kom et ut flere fylkesplaner for Rogaland, som naturligvis har vært svært viktige for utviklingen av Jæren. Mer om disse under.

I tillegg til de helt overordnede planene ligger det også et knippe planer og utredninger av tematisk art som bør omtales. Flere av disse dekker transport. Et skjellsettende dokument i så måte er *Utredning om bybane på Nord-Jæren* (1989), som er det første offentlige dokumentet der denne fremtidsvisjonen brettes ut i full skala. *Strukturplan for Jæren* (1991).

Om framtiden så lys ut i 1976, så den ikke mindre lys ut i den neste planen, som ble vedtatt i 1983 – *Fylkesplan for Rogaland 1983 – 1987*. Optimismen er størst på selve Jæren, som har positiv sysselsettingskurver fra 1970-81 og spås å ha en fortsatt positiv utvikling.⁴⁰ Det snakkes mindre om kriser og usikre faktorer enn i planene fra 70-tallet. Men man fastslår at arbeidsmarkedet bør være i beredskap og pønske ut strategier for å håndtere eventuelle fremtidige vansker.

I likhet med forgjengeren er dette også en svært omfattende plan, med et omfattende kartverk som hører til (noe '76-planen ikke hadde like mye av). Det området som øker mest i oppmerksomhet er naturressurser, friluftsliv og næringer knyttet til hav og jord. Man snakker om positive virkninger av

fysisk aktivitet i friluft, både vinter og sommer,⁴¹ og er veldig opptatt av å bevare fylkets naturkvaliteter. Særlig fisking løftes frem som et felt som bør sikres, i tillegg til jordbruket, som stadig står meget støtt på strategisk hold. I kontrast til dette kommer kulturminnevern nokså dårlig ut med tanke på representasjon i planen. Mens naturverdiene har to egne temakart, sies det svært lite om eksisterende kulturminner. Kulturell aktivitet, derimot, er det langt mer av. Det fremkommer som en klar målsetning at flest mulig skal trekkes med i «aktiv medopplevelse og kunstnerisk utfoldelse»,⁴² som det formuleres. Aktivitet verdsettes altså høyt enten det er snakk om natur eller kultur.

Planen er i det hele tatt opptatt av å balansere ulike forhold opp mot hverandre. Produksjon i naturen må ikke ødelegge naturen som opplevelse. Like ens ønsker man å bevare eksisterende bosetningsmønster, men samtidig skape et mer variert jobbmarked for at de som ønsker skal kunne ha inntektsgivende arbeid. Det legges vekt på å identifisere «lavproduktive areal» ved hvert eksisterende tettsted, slik at utbyggingen kan skje uten å komme i konflikt med jordvern. Det snakkes også om fortetting som virkemiddel, særlig i Stavanger, men det landes aldri noen klar strategi for dette. Kommunene anmodes om å ta opp mer detaljerte spørsmål knyttet til bolig i generalplaner.

I neste fylkesplan er det vesentlig mer fokus på å lage klare retningslinjer og samkjøre de sentrale målsetningene med fylkets budsjettssituasjon.⁴³ Tiden var moden for mer handling og mindre visjonært stoff i planen. Det snakkes om 4-årige handlingsprogrammer skal omsette målsetninger til gjennomførbare prosjekt. Det vies mye plass til å diskutere relasjonene og virkningene mellom de ulike leddene i systemet. «Et samfunn i endring stiller forløpende nye krav til innhold, organisering og styring av den fylkeskommunale virksomheten»

41 Rogaland fylkeskommune. *Fylkesplan for Rogaland 1983-87*. Stavanger: Rogaland fylkeskommune, 1983, s. 38-39.

42 Rogaland fylkeskommune. *Fylkesplan for Rogaland 1983-87*. Stavanger: Rogaland fylkeskommune, 1983, s. 101.

43 Rogaland fylkeskommune. *Fylkesplan for Rogaland 1988-91* (høringsutkast). Stavanger: Rogaland fylkeskommune, 1987. s. 3.

40 Rogaland fylkeskommune. *Fylkesplan for Rogaland 1983-87*. Stavanger: Rogaland fylkeskommune, 1983, s. 16.

blir det sagt i innledningen til kapittel 4, som i sin helhet drøfter langsiktige mål og retningslinjer for utviklingen i fylket.⁴⁴

Planen er samtidig preget av den økonomiske optimismen i tiden, og dermed direkte uoppmerksom på det krakket som kom omtrent samtidig som planen trådte i kraft. Dermed ser man – selv i et utviklingsnøkternt fylke som Rogaland – at det ikke er lett å forestille seg en fremtid som er radikalt annerledes enn dagens situasjon. Dett gjør *Fylkesplan for Rogaland 1988-91* til en underlig blanding av realisme og utopi. Alt handler om stabil vekst, gode tall i sysselsettingen, fortsatt produktivitet i primærnæringene og så videre. Interessant nok ser man på oljesektoren som et potensielt nedgangsområde inn på 1990-tallet, med mindre det bygges ut nye felt med Rogaland som base.⁴⁵

Ellers er mye likt som i planen fra 1983. Det som imidlertid er en ny tendens er diskusjoner rundt forholdet mellom privat og offentlig sektor. Mens det i de foregående planene var knyttet store forventninger til at det offentlige skulle løse og drifte det meste, åpner man døren på glatt for mer offentlig-privat samarbeid og mer avhending av samfunnsoppdrag til privat sektor. Som det påpekes, var ikke dette et nytt spørsmål, men diskusjonen hadde intensivert seg på 80-tallet på grunn av konflikten mellom ønsket velferdsutvikling og de begrensede økonomiske inntjeningsmulighetene i offentlige sektor.⁴⁶ Dette peker i stor grad frem mot dagens situasjon i norsk forvaltning og planlegging. Det skrives også annerledes om utdanning, som tidligere hadde dreiet seg mest om skolegang i tradisjonell form – reisen fra barneskole til høyere utdanning. Nå snakkes det om *Kunnskapssamfunnet* og betydningen av forskning og utdanning inn

mot kompetansebygging og teknologiutvikling i næringslivet.⁴⁷

Sammenlignet med de to fylkesplanene fra 80-tallet er *Fylkesplan for Rogaland 1996-1999* temmelig kortfattet. Hovedstrategien synes å være at tematikken i fylkesplanen følges opp av mindre handlingsplaner. 1990-tallet var jo også en vekstperiode for fylkesdelplaner, ettersom man så behovet for å dykke mer ned i bestemte tema. Ordknappheten gjør at planen først og fremst ramser opp mål og delmål og i mindre grad utreder de ulike temaene. Den er slik sett veldig pragmatisk og instruerende, men vanskelig å analysere, ettersom leseren sjelden får vite grunnlaget for målsetningene. Dette er symptomatisk for 1990-tallet, da man heller forsøkte å binde sammen utredninger på ulike nivåer i samfunnet i stedet for å samle alt i omfattende (uleselige) dokumenter.

I tillegg er *Fylkesplan for Rogaland 1996-1999* helt klart preget av etterdønningene fra det økonomiske krakket på slutten av 1980-tallet. Siste punkt i planen omhandler målsetninger for å forebygge og dempe skadevirkningene av arbeidsledighet, samt å bistå arbeidsgivere med tanke på omstilling og rekruttering.⁴⁸ Hangen til å være djerv og handlekraftig er byttet ut med bestemte verdifokus, eksempelvis helsevern for barn og unge og levekår for eldre. Når samfunnet mangler de store musklene til endring rent økonomisk, søkes det mot andre forhold, som livskvalitet, omsorg og trygghet for innbyggerne. Dette var selvsagt tema i de eldre planene også, men ikke like synlig som her. Oppmerksomheten rundt ungdommer er særlig oppsiktsvekkende, ettersom denne gruppen normalt sett ikke står i hovedfokus i overordnede planer.

Også når det gjelder eksisterende byer og tettsteder er tonen annerledes. Kulturminner har for første gang kommet skikkelig i søkelyset. Planen fastslår at det er viktig å sikre landskaps- og kulturminneverdier. Det skrives mer om kvalitet

44 Rogaland fylkeskommune. *Fylkesplan for Rogaland 1988-91* (høringsutkast). Stavanger: Rogaland fylkeskommune, 1987. s. 71.

45 Rogaland fylkeskommune. *Fylkesplan for Rogaland 1988-91* (høringsutkast). Stavanger: Rogaland fylkeskommune, 1987. s. 21-22.

46 Rogaland fylkeskommune. *Fylkesplan for Rogaland 1988-91* (høringsutkast). Stavanger: Rogaland fylkeskommune, 1987. s. 57-58.

47 Rogaland fylkeskommune. *Fylkesplan for Rogaland 1988-91* (høringsutkast). Stavanger: Rogaland fylkeskommune, 1987. s. 67-69.

48 Rogaland fylkeskommune. *Fylkesplan for Rogaland 1996-99*. Stavanger: Rogaland fylkeskommune, 1995, s. 76.

og estetikk i boligbyggingen enn tidligere, da hensynet til boligproduksjon banet vei for et mer kvantitativt språk.⁴⁹ I 1992 kom begrepet *kulturmiljø* for første gang inn i norsk lovgivning (Kulturminneloven), og det ser man spor av her. Planen har et eget delkapittel om miljøvern, der natur- og kulturminneverdier framstår i et mye mer balansert forhold enn i tidligere planer. Uttrykk som «bærekraftig utvikling» og «biologisk mangfold» forteller om et finsiktet syn på slike verdier og deres betydning som ressurser i samfunnet.⁵⁰ Også innen transport er de 'myke'

49 Rogaland fylkeskommune. *Fylkesplan for Rogaland 1996-99*. Stavanger: Rogaland fylkeskommune, 1995, s. 33-35.

50 Rogaland fylkeskommune. *Fylkesplan for Rogaland 1996-99*. Stavanger: Rogaland fylkeskommune, 1995, s. 49-55.

verdiene i førersetet. Fylkeskommunen ønsker å «styrke sykling som alternativ transportform», og planen er ellers gjennomsyret av trafikksikkerhet og mål om kollektiv transportutvikling.

I kontrast, får man nesten si, til målene om natur- og kulturverdier står delen om næringsutvikling, der et element av den gamle økonomiske pragmatismen kommer til syne. Rogaland må beholde sin status som hovedsete for norsk petroleumsvirksomhet. Akkurat den delen av planen må jo kunne vies å være veldig i tråd med den realiteten som fulgte i årene etter 1995.

Regionalplanen som format

På bakgrunn av denne sammensatte planhistorien, hva kan man egentlig vente seg av en regionalplan med tanke på virkning? Det er selvsagt et sammensatt spørsmål, og diskusjonen har ikke latt vente på seg i etterkant av senere tids planer, som *Fylkesdelplan for langsiktig byutvikling på Jæren* (2000) og *Regionalplan for Jæren* (2013), som var nøye forankret i to handlingsplaner for transport på Jæren (1997 og 2006). I vrimmelen av overordnede planer, delplaner, handlingsplaner og de respektive kommuneplanene på Jæren er det ikke alltid like enkelt å bli klok på sammenhengende, og hvilken plan som har medført hvilken handling, eventuell mangel på handling.

I 2014 publiserte den Stavanger-baserte arkitekten Henrik Lundberg en særskilt kritisk kommentar til det som da var den nyeste regionalplanen, «Vilje gir vekst».⁵¹ Lundberg mener blant annet at planen

sier mye om fortetting som prinsipp, men lite om hvordan det faktisk skal bygges. Han viser til hvordan gode intensjoner, eksempelvis tanken om redusert bilbruk og styrket sentrumshandel, bare unntaksvis blir realisert i praksis. Noe av problemet, i følge Lundberg, er at mye gammelt materiale resirkuleres i nye planer. Det gjelder både kartografisk underlag, målsetninger og retningslinjer. Han savner reelle diskusjoner om urbanitet, om kvalitet og konsekvenser av kommende infrastrukturelle endringer som Ryfast og dobbeltspor til Egersund. Kritikken er helt klart betimelig.

Samtidig er det andre stemmer som mener helt andre ting. Der Lundberg ønsker synligere og tydeligere tiltak på visse områder, snakker andre om «fleksibilitet» og «robusthet», med håp om at

[kommer 0.pdf](#)). Sist opplastet 12. november 2018.

⁵¹ Lundberg, Henrik, «Byen kommer!», *kap.no*, 21. april 2014 (<http://www.kap.no/sites/default/files/byen>

den kommende regionalplanen ikke skal være for detaljstyrende. Dette kom opp gjentatte ganger i løpet av de tre workshopene som Dietz Foreseight og Rodeo Arkitekter arrangerte høsten 2018. Noen mente at regionalplanen burde romme få, men sterke føringer. Den skal være en solid ting å lene seg på, romme noen ideal for god planlegging, men ellers ikke være for detaljert. Og det er vi inne på et evig dilemma: Hvilke forhold skal være tydelige og hvilke skal være åpne? Noen vil mene jordvern og fortetting, andre vil mene kontroll av privatbilisme, andre igjen vil først og fremst ha en tydelig plan for handel og næring. Det som er sikkert, er at regionalplanen ikke både kan være like fleksibel og tydelig på alle punkt – det er en logisk umulighet som likevel fremmes som en forventning til planarbeidet. Man må prioritere noe, velge et fokus.

Vanskelighetene knyttet til dette ble listet opp i 1992 av tidligere regionalplansjef Unnleiv Bergsgard, som da var satt til å evaluere tre tiår med (forsøksvis) plansamarbeid på tvers av kommunene.⁵² Konklusjonen var til dels dyster, ettersom Bergsgard mente at regionalplanene aldri helt hadde fått den gjennomslagskraften de burde ha hatt. De var fulle av gode intensjoner, men ikke like gode til å skape virkning på lavere nivåer i forvaltning og styring. Dette, mente Bergsgard, skyldtes både at Jæren aldri helt hadde klart å lage regionalplaner uten betydelig dissidens blant kommunene, samt at den etterfølgende virkningen av planen ikke var godt nok avklart i selve systemet som skulle følge den opp,

Hvordan en regionalplan skal virke inn på andre planer er naturligvis et helt avgjørende punkt. Dette har vært en komplisert affære helt siden regionale planer ble innført ved plan- og bygningsloven av 1965, og det er noe som stadig drøftes i faglitteratur, eksempelvis av juristene Fredrik Holth og Nikolai Winge, som i 2015 skrev følgende:

«Å styrke det regionale plannivaet er ikke uproblematisk. All den tid et organ gis større makt kan andre organers handlingsrom bli tilsvarende

52 Les hele rapporten til Bergsgard her: Bergsgard, Unnleiv. *Det regionale samarbeidet på Jæren 1962-1992: fra planleggingssamfunn til-?.* Stavanger: Forus forlag, 1992.

reduisert. Når det gjelder styrking av regionalt planniva vil utfordringene gjelde forholdet til de statlige sektormyndighetene og kommunene. Helt siden fylkesplaner ble innført i 1973 har spørsmålet om maktforholdet mellom de tre styringsnivåene blitt diskutert.»⁵³

Holth og Winge har gjort sin utredning på oppdrag fra staten, med mandat til å evaluere tilstanden i lys av de forventningene som ligger i Stortingsmelding nr. 22 (2015–2016), «Nye folkevalgte regioner», og Stortinget sin behandling av denne. Det ligger dermed i kortene at deres anbefalinger bygger oppunder ideen om å styrke det regionale nivået i norsk forvaltning. Dette innebærer, som de selv skriver, nye muligheter men også nye konfliktforhold. Slik vil det alltid være i et demokratisk system med mange plan- og styringsledd. Men den forutsetningen til grunn kommer de med fem anbefalinger som er verdt å nevne her:

1. Styrke rettsvirkningene av regional plan, som innebærer å gjøre det mulig å vedta rettslig bindende plan, herunder tydeliggjøre at regional plan gir grunnlag for utarbeidelse av reguleringsplan.
2. Gjøre rammene for å gi bestemmelser som i dag gjelder for kommuneplanens arealdel § 11-6 til § 11- 11, gjeldende for regionale planer.
3. Innføring av utbyggingsavtaler på regionalt nivå
4. Omstrukturering av dagens plan- og bygningslov, der flere punkter som omfatter regionalplan og kommuneplan slås sammen.
5. Innsigelser skal avklares på regionalt nivå så langt det lar seg gjøre.

Dette vil jo utvilsomt gitt *Regionalplan for Jæren mot 2050* bedre gjennomslagskraft. Samtidig ville det mest sannsynlig forsterket en del av den kritikken som alltid har kommet fra kommunalt

53 Holth, Fredrik & Nikolai Winge, «Juridisk betenkning. Styrking av regional plan og regionale styringsmidler i plan- og bygningsloven», *ks.no*, 2015 (<http://www.ks.no/contentassets/9ae36f9ccd9b45ceb34a3ab94bbb68b4/juridisk-betenkning-fredrik-holth-og-nikolai-k-winge.pdf>). Sist opplastet 12. november 2018.

hold når det gjelder overstyring og mangelfull forståelse for lokale forhold. Denne har ikke minst kommet sterkt til syne i forbindelse med tidligere kommunesammenslåinger. Etter sammenslåingene som fulgte av den omfattende kommunereformen på 1960-tallet ble Nærbø, Varhaug og Ognå til Hå kommune, men dette var ikke populært på Nærbø. Så sent som i 1977 gikk 12 Nærbø-representanter ut av Hå kommunestyre i protest mot det de mente var en dysfunksjonell kommune. De forlangte løsrivelse.⁵⁴

54 Norge Rundt 1977, «Nærbø ønsker løsriving fra Hå kommune», *nrk.no* (<http://www.norge-rundt.no/video/47>). Sist opplastet 26. august 2018.

På den andre siden viser jo regionalplanhistorien at Jæren har evnet å få til store prosjekt, bare at det har tatt litt tid. På workshopene høsten 2018 gikk «samarbeid» og «sammenslåing» for det meste igjen med positive fortegn – det er noe man ser verdien av. Det er frustrasjon knyttet til de ideene som aldri har blitt realisert på grunn av mangle koordinering kommunene i mellom, og stolthet knyttet til det man har oppnådd på tvers av Jæren. Konklusjonen er at det er mye å lære fra de eldre planene. De fem viktigste poenget er fremhevet i syntesedokumentet.

Litteraturliste

- Andersson & Skjånes A/S. *Forslag til regionplan for Nord-Jæren*. Haslum: Andersson & Skjånes A/S, 1965.
- Asplan. *Boligbehovsanalyse for Jæren 1978–2000*. Sandvika: Asplan, 1979
- Austbø, Anne Tove et al (red.). *Stavanger byleksikon*. Stavanger: Wigestrands, 2008.
- Bang-Andersen, Sveinung. *Jæren i de eldste tider*. Stavanger: Arkeologisk museum, 1981.
- Barkved, Holger. *Soga um Strand*. Stavanger: Dreier Aksjeselskap, 1975.
- Barkved, Ola. *Frå Jæren i det førre hundreåret*. Stavanger: Dreyer aksjeselskap, 1970.
- Bergsgard, Unnleiv. *Det regionale samarbeidet på Jæren 1962–1992: fra planleggingssamfunn til-?*. Stavanger: Forus forlag, 1992.
- Bergsgard, Unnleiv. *Fylkesplan for kulturminner*. Stavanger: Fylkeskulturstyret, 1989.
- Bergsgard, Unnleiv. «Stavanger og Jæren – et stykke norsk planhistorie», i *Byggekunst*, nr. 1, 1986, s. 16–23.
- Bergsgard, Unnleiv. «Regionplanlegging på Jæren – et lite stykke norsk planhistorie», i *Byggekunst*, nr. 5, 1971, s. 162–167.
- Bergsgard, Unnleiv. «Regionplanlegging og jordvern på Jæren», i *Norsk tidsskrift for jordskifte og landmåling*, nr. 1, 1967, s. 239–250.
- Borsheim, Hege Tjøflåt. *Bærekraftig byutvikling på Forus, Jæren*. Ås: Masteroppgave i by- og regionalplanlegging ved NMBU, 2013.
- Brøgger, Anton Wilhelm. *By og Bygd i Stavanger Amt*. Stavanger: Dreyers Grafiske Anstalt, 1915.
- Jacobsen, Frank Robert. *Vårt Vakre Jæren*. Stavanger: Dreyer Bok, 2014.
- Dahl, Theodor. *Jæren i syn og minne*. Stavanger: Stabenfeldt, 1943.
- Fintland, Ola. «Sykkelbyen Sandnes har druknet i biler». *Aftenbladet.no*, 28. februar 2017 (<https://www.aftenbladet.no/lokalt/i/qoWXw/Sykkelbyen-Sandnes-har-druknet-i-biler>). Sist opplastet 30. august 2018.
- Flø, Bjørn Egil. «Det grønne skiftet og grendene – sentrum og periferi i den nye økonomien», i *Plan*, nr. 2, 2017, s. 26–29.
- Fylling, Jostein. *Avisa på Jæren: Jærbladet 50 år: 1949–1999*. Bryne: Jærbladet, 1999.
- Gjertsen, Rune. *Gjenåpning av Ålgårdsbanen for persontrafikk*. Stavanger: Kandidatoppgave ved Rogaland distriktshøgskule, 1986.
- Godø, Helge. *Noen trekk ved befolkningsutvikling og flyttebevegelse på Nord-Jæren 1967 til 1976*. Stavanger: Rogalandsforskning, 1978.
- Grude, M.A. *Jæderen 1814–1914: Bidrag til dens økonomiske og kommunale Udviklingshistorie. 1: Almene Fællesanliggender*. Sandnes: Ingvald Dahles forlag, 1914.
- Grude, M.A. *Jæderen 1814–1914: Bidrag til dens økonomiske og kommunale Udviklingshistorie. 2: Herredsbeskrivelser*. Sandnes: Invald Dahles forlag, 1914.
- Halvorsen, Knut. *Norsk regionalplanlegging og regional- og distriktspolitikk: en sammenligning med European Spatial Development Perspective (ESDP)*. Oslo: NIBR, 1997.
- Hetland, Tom. *Jæren: liv og landskap*. Stavanger: dreyer bok, 1990.
- Holth, Fredrik & Nikolai Winge, «Juridisk betenkning. Styrking av regional plan og regionale styringsmidler i plan- og bygningsloven», *ks.no*, 2015 (<http://www.ks.no/contentassets/9ae36f9ccd9b45ee-b34a3ab94bbb68b4/juridisk-betenkning-fredrik-holth-og-nikolai-k.-winge.pdf>). Sist opplastet 12. november 2018.

- Haaland, Anders. *En by tar form. Stavangers bebyggelse 1815–1940*. Stavanger: Wigestrands, 1999.
- Hå kulturkontor. *Gard på kvar hod'l: busetnadsutviklinga på Jæren*. Nærbø: Kulturkontoret i Hå kommune, 1984.
- Jøssang, Lars Gaute. *Industrieventyret på Jæren: 1800–2000*. Oslo: Samlaget 2004.
- Lundberg, Henrik, «Byen kommer!», *kap.no*, 21. april 2014 (http://www.kap.no/sites/default/files/byen_kommer_0.pdf). Sist opplastet 12. november 2018.
- Miljødirektoratet. «Verneområde VV00001404 Mossige naturvernreservat». Naturbase.no (<https://faktaark.naturbase.no/?id=VV00001404>). Sist opplastet 17. august 2018.
- Nordbø, Jon Petter. *Stavanger Aftenlad og Jæren: an analyse av hvilke «bilder» Stavanger Aftenblad tegner av Jæren på tre ulike tidspunkt: 1920, 1950 og 1965*. Stavanger: Masteroppgave i historiedidaktikk ved UiS, 2014.
- Seland, Hans m.fl. *Jæderen (Jæren)*. Kristiania: Hanche, 1920.
- Narum, Sven & Henning Lode. *Bybaneutredning Nord-Jæren*. Stavanger: Stavanger kommune, 1999.
- Næsheim, Alf. *I god-drøs: folkeminne frå det gamle Jæren*. Bryne: Jærinfo, 1983.
- Regionplankontoret for Jæren. *Verneverdige områder i Jærregionen. Registrering og vurdering av verneverdige områder og forekomster av verdi for friluftsliv, natur- og kulturvern*. Sandnes: Regionplankontoret for Jæren, 1977.
- Regionplankontoret for Jæren. *Regionplan Jæren 1971*. Sandnes: Regionplankontoret for Jæren, 1972.
- Regionplankontoret for Jæren. *Regionplan Jæren: sykkel- og gangvegnett*. Sandnes: Regionplankontoret for Jæren, 1972.
- Regionplankontoret for Jæren. *Statistikk: befolkning og næringsliv: sammenstilling av offisiell statistikk*. Haslum: Andersson & Skjånes A/S, 1967.
- Rogaland fylkeskommune. *Regionalplan for Jæren 2050. Planprogram*. Stavanger: Rogaland fylkeskommune, 2018.
- Rogaland Fylkeskommune. *Vilje gir vekst: Regionalplan for Jæren 2013–2040*. Stavanger: Fylkestinget/Rogaland fylkeskommune, 2013.
- Rogaland Fylkeskommune. *Fylkesplan for Rogaland 2006–2009*. Stavanger: Fylkestinget/Rogaland fylkeskommune, 2013.
- Rogaland fylkeskommune. *Fylkesplan for Rogaland 1996–99*. Stavanger: Rogaland fylkeskommune, 1995.
- Rogaland fylkeskommune. *Fylkesplan for Rogaland 1988–91 (høringsutkast)*. Stavanger: Rogaland fylkeskommune, 1987.
- Rogaland fylkeskommune. *Fylkesplan for Rogaland 1983–87*. Stavanger: Rogaland fylkeskommune, 1983.
- Rogaland fylkesting. *Fylkesplan for Rogaland*. Stavanger: Rogaland fylkesting, 1976.
- Silo & Saft. «Skjævelandsbrunå», låt nr. 7 på *Aenslåtten*, 2002.
- Skretting, Tobias. *Jæren syng i merg og minne: mitt eige morsmål slik eg har høyr det og brukt det*. Nærbø: T. Skretting, 1998.
- Strømsted, Finn. *Jæren, grenseland*. Oslo: Aschehoug, 1982.
- Sundt, Eilert. *Om bygnigsskikken på landet i Norge*. Christiania: P.T. Sundt, Eilert. *Om bygnigsskikken på landet i Norge*. Christiania: Mallings Bogtrykkeri, 1862.
- Sømme, Axel. *Jæren, Egersund og Sørlandsbanen: en trafikk-geografisk undersøkelse*. Oslo: Aschehoug, 1936.
- Sørby, Hild (red.). *Hus i Rogaland gjennom 4000 år*. Stavanger: Sølvberget Magasin nr. 2, 1995.

Sørby, Hild. *Jærmaleriet: fra landskap til visjon*. Stavanger: Universitetsforlaget, 1983.

Sørby, Hild & Mette Paavola. *Sandnesarkitektur*. Bergen: Fagbokforlaget, 2011.

Thomsen, Hanne (red.). *Rogaland: en kulturhistorisk reise gjennom fylkets 27 kommuner*. Stavanger: Wigestrand, 2003.

Thomsen, Hanne. «Håelva og jærlandskapet». Jaermuseet.no (https://www.jaermuseet.no/samlingar/wp-content/uploads/sites/16/2015/09/2004_012_Håelva_og_jærlandskapet.PDF). Sist opplastet 17. august 2018.

Tjelta, Ivar (red.). *Historiske glimt fra betongindustrien i Sør-Rogaland*. Sola: Utgitt på eget forlag, 2001-2002.

Wergeland, Even Smith. «The Norwegian Concrete Heritage: 8 Marvels», i Langdalen, Erik, Pinochet, Andrea & Szacka, Léa-Catherine (red.). *Concrete Oslo*. Oslo: Torpedo Press, 2018, s. 388-411.

Øglænd, Harald. *På gamle stier over Jæren*. Stavanger: Dreyer bok, 1977.

Aas, L. *Jæren. Med kart og bilder*. Oslo: Cappelens forlag, 1933.

TV:

Norge Rundt 1977, «Nærbø ønsker løsriving fra Hå kommune», *nrk.no* (<http://www.norge-rundt.no/video/47>). Sist opplastet 26. august 2018.

PERSPEKTIV 2050

Framtidsscenarioer for Jæren

Høsten 2018